

ÍNDIX

PRÒLEG

<i>L'assistència a l'edat mitjana</i> , FLOCEL SABATÉ	9
---	---

CONFERÈNCIES

<i>Enfermedades y asistencia a los enfermos en la hagiografía medieval Hispana. Tres modelos comparativos</i> , ARIEL GUIANCE.	45
<i>La asistencia en el camino de Santiago: La ración del peregrino</i> , GREGORIA CAVERO.	61
<i>Alimentar els pobres de la ciutat: el cas de l'Almoina de Girona (segles XIII-XV)</i> , ROSA LLUCH BRAMON.	81
<i>“En la present ciutat hun devot e solempne spital”. Un estudi a quatre bandes sobre l'esplendor artística i arquitectònica dels hospitals baixmedievals</i> , ANTONI CONEJO DA PENA.	99
<i>I grandi ospedali urbani dell'Italia medievale: all'origine del 'welfare'</i> , GRABRIELLA PICCINI.	139
<i>Fraternities, Guilds, Social Welfare, and Art in Medieval and Renaissance Florence</i> , FRANCESCO SALVESTRINI	153
<i>La identidad de la Peste en la Europa del Antiguo Régimen</i> , JON ARRIZABALAGA	169
<i>La preparación a la “buena muerte”: ¿realidad o ideal medieval?</i> , JULIA PAVÓN BENITO	183
<i>Asistir a los cautivos: notas en torno a las instituciones destinadas a la negociación y rescate de cautivos en las treguas entre Castilla y Granada (siglos XIII-XV). Un análisis a partir de su aparición en los textos de paces</i> , DIEGO MELO CARRASCO Y ÁNGEL GORDO MOLINA	201
<i>Civilización o dominio en el siglo XVI. La asistencia a los nativos americanos según Juan Ginés de Sepúlveda</i> , LUIS ROJAS DONAT.	221

ÍNDEX

DEBATS

<i>Assistència i Medicina.</i>	243
<i>Assistència i Pobresa.</i>	253
<i>Assistència i Hospitals</i>	265
<i>Assistència i Simbologia.</i>	277
Fotografies	283
Programa	289
Relació d'inscrits	291

L'ASSISTÈNCIA A L'EDAT MITJANA

FLOCEL SABATÉ

L'assistència és consubstancial a l'edat mitjana. La doctrina cristiana, amb què l'Església explica l'entorn físic i justifica l'ordre social, des del primer moment inclou tant una acceptació dels diferents nivells amb què s'articula la societat com la inclusió de pràctiques assistencials per als desfavorits necessitats, portadores de contrapartides espirituals per als donants. Per això, l'assistència acompanya l'evolució de tota l'edat mitjana, i als darrers segles d'aquest període esdevé una eina cabdal amb què gestionar les desigualtats inherents a la vitalitat socioeconòmica i, a través d'aquesta actuació, reflectir els equilibris entre els detentors del poder, posant en evidència, precisament, la posició de cadascú: el sobirà, els barons, els municipis i l'Església. Aquesta, en realitat, en imposar una exclusiva capacitat intercessora amb la divinitat, reivindica una conseqüent funció assistencial molt ample, que afecta als principals passatges de la vida –com la mort–, el tracte amb captius o l'actitud davant l'inconegut o els nous escenaris, com el Nou Món que es va incorporant en el segle XVI.

1. Alta edat mitjana: el deure pietós d'atendre els pobres

Els primers textos cristians insisteixen molt en el valor de l'amor, expressat en el terme grec *αγάπη*. La usual traducció d'aquest terme per *caritas*, en coherència amb el terme emprat pels autors coetanis en llengua llatina, ha facilitat lectures que hi interpreten un pes molt elevat de les activitats de solidaritat social en el cristianisme primitiu. Així, seguint a Ireneu de Lió, en la traducció castellana de Josep Vives, es pot apreciar com aquest autor del segle II cenyia el Cristianisme al seguiment *del orden establecido en la Iglesia desde un principio en todo el mundo*, que comportaria tres trets distintius bàsics: el respecte a la successió apostòlica visualitzada en els bisbes, el seguiment sense alteració de les Escripures tingudes com a canòniques i la pràctica de la caritat: *el don del amor, que es el principio más valioso que el conocimiento, más honorable que la profecía, puesto que sobrepuja a todos los demás carismas*.¹ Alhora, si es contextualitza en el conjunt del pensament espiritual a inicis de l'era² i es complementa la suma dels diversos autors cristians, es pot apreciar l'amplitud del terme des

1. José VIVES, *Los padres de la Iglesia*, Editorial Herder, Barcelona, 1982, p. 184.

2. Elaine PAGELS, *Los evangelios gnósticos*, Crítica, Barcelona, 1982, p. 152-205; César VIDAL, *Los evangelios gnósticos*, Ediciones Martínez Roca, Barcelona, 1991, p. 17-45.

d'un ple encaix espiritual amb un fort sentit místic.³ Valgui llegir Climent d'Alexandria en els seus *Stromata*:

*Ἀδύνατον γάρ τόν ἀπαξ τελειωθέντα δι' ἀγάπης καί τήν ἀπλήρωτον τῆς θεωρίας ζύφροσύνην αἰδίως καί ἀκορέστως ἐστιώμενον ἐπί τοῖς μικροῖς καί χαμαιζήλοις ἐτι τέρπεσθαι.*⁴

El contingut del terme *αγάπη* en aquest text és fortament contemplatiu, per bé que Josep Vives el tradueix com *caridad* i Marcelo Merino com *amor*:

*es imposible que el que una vez ha llegado a la perfección por la caridad y ha tomado parte en el festín eterno e insaciable del gozo de la contemplación que nunca harta, pueda todavía deleitarse con los menguados placeres eternos;*⁵

*en efecto, es imposible que quien se ha perfeccionado una vez por el amor y se ha alimentado eternamente y de forma insaciable de la imperecedera alegría de la contemplación, todavía se deleite en las cosas mezquinas y terrenales.*⁶

Cal, doncs, contextualitzar adientment les nombroses referències de la Patrística a l'amor, a fi de copsar el sentit en què foren sovint formulades, en un marc de fortes referències a l'interior contemplatiu més que no pas a l'acció solidària exterior.

De tota manera, la irrupció del cristianisme en el marc social i cultural del baix imperi romà, afavorint una confluència dels element orientals i hel·lenístics,⁷ no pot deixar d'incorporar una resposta a l'entorn social, bo i més quan la doctrina s'imposa en el conjunt de la societat i culmina consolidant-se com la ideologia conservadora que vehicularà la societat.⁸ Ben clarament, en la patrística llatina, el terme *caritas* és molt present. Permet apreciar una solidaritat entre els cristians, com recull Tertul·lià a inicis del segle III: *quid ego mirum, et tanta caritas convivatur;*⁹ millorar les relacions humanes en expressió de Lactanci: *quae ista confusio generis humani est! Quodomo servari potest caritas ubi nihil est certum quod ametur;*¹⁰ i, en definitiva, establir la veritable relació salvífica amb Déu, com defineix Sant Agustí a inicis del segle V:

3. Fulberto CAYRÉ, *Espirituales y místicos de los primeros tiempos*, Editorial Casal i Vall, Andorra la Vella, 1958, p. 48-94.

4. Clemente DE ALEJANDRÍA, *Stromata VI-VIII*, ed. Marcelo MERINO, Editorial Ciudad Nueva, Madrid, 2005, p. 180.

5. José VIVES, *Los padres de la Iglesia...*, p. 238.

6. Clemente DE ALEJANDRÍA, *Stromata...* p. 181.

7. Michael ARNHEIM, *¿Es verdadero el Cristianismo?*, Editorial Crítica, Barcelona, 1985, p. 173-223.

8. Gonzalo PUENTE OJEA, *Ideología e historia. La formación del Cristianismo como fenómeno ideológico*, Siglo veintiuno de España Editores, Madrid, 1984, p. 200-306.

9. TERTULLIANUS, "Apologeticus adversus gentes", *Patrologia Latina Database*, disc 1, vol. 1, col. 468.

10. LACTANTIUS, "Divinarum institutionum", *Patrologia Latina Database*, disc 1, vol. 6, col. 418.

*Quis exigit tanta de Deo nostro, fratres, pro nostra redemptione et salute nisi charitas, quae numquam cedit? O charitas, quae magnas vires habes, et de coelo Deum deposuisti, o cara sanitas, o sancta et vera charitas quae tanta es in terris, quanta eris in coelis!*¹¹

Així, sempre enfortit per una significació religiosa i una compensació salvífica, la caritat incorpora l'atenció pel proïsme, en la seva globalitat, tal com la defineix Fulgenci de Ruspe a finals del segle V:

*Tunc etiam diligit proximum, si proximo, quantum potest, consulat, ut ad Deum recta fide et bona conversatione perveniat. Proxime autem caritas duplici est ratione servanda, ut scilicet nec alii inferat quidquam quod sibi nellet inferri nec indigenti opem boni operis in quantum potest denegat, quia nec sibi vellet negari si similiter indigeret.*¹²

Aquesta cura pel necessitat es centra, de fet, en la pràctica de l'almoïna, incentivada des del primer moment com un exercici salvífic. La mateixa existència de desigualtats socials té aquesta finalitat en la voluntat divina. Ja en el segle VII la vida de Sant Eloi, atribuïda a Saint Ouen, advertia que Déu ha volgut un ordre social en el que hi hagi pobres perquè els rics puguin efectuar obres de caritat amb què beneficiar-se tot aconseguint la remissió de penes espirituals que els faciliti la salvació eterna: *Dieu aurait pu rendre tous les homes riches; mais il a voulu qu'il y eût des pauvres en ce monde, pour fournir à ceux qui possèdent davantage l'occasion de rattachar leurs péchés*. Assistir a una necessitat esdevé una obra de pietat que beneficia pobres i pelegrins: *sachez que ce que nous donnons sur la terre soit à un pauvre au à un pèlerin, nous le donnera celui qui regne dans les cieux*. Alhora, aquest deure espiritual de fer caritat s'encarrila vers la gestió eclesiàstica, tot justificant així els seus requeriments de contribucions econòmiques importants, com el delme: *rendez donc volontiers de tout que vous possédez sur la terre ce que vous savez plaire à Dieu. Ne commettez point de fraude en ce qui concerne la dîme de toutes vos possessions*.¹³

Certament, la institucionalització de l'Església i el seu inextricable empelt amb els nous regnes que substitueixen l'imperi romà atorga un pes destacat a l'episcopat. De la inicial malfiança dels bisbes vers el dirigisme amb què els monarques controlen en benefici propi l'homogeneïtzació de les societats sota el Cristianisme, es passa a una estreta col·laboració i mescla, prou reflectida en la funció assumida arreu d'Europa pels concilis.¹⁴ Aquests, al llarg dels segles VI i VII, defineixen l'ample protagonisme polític i social dels bisbes, entre les responsabilitats dels quals s'inclou l'atenció a la pobresa. Ben nítidament els diferents concilis merovingis especifiquen que una tercera

11. Augustinus HIPONENSIS, "De quattuor virtutibus charitatis", *Patrologia Latina Database*, disc 1, vol. 133, col. 1133.

12. Fulgentius RUSPENSIS, "De remissione peccatorum", *Patrologia Latina Database*, disc 2, vol. 65, col. 541.

13. Ouen, *Vie de Saint Éloi*, Librairie de J. Lefort, Lille-París, 1851, p. 127, 128.

14. Bruno DUMÉZIL, *Les racines chrétiennes de l'Europe. Conversion et liberté dans les royaumes barbares. Ve-VIIIe siècle*, Librairie Arthème Fayard, París, 2005, p. 469-463.

part dels ingressos de les esglésies rurals i una quarta part del que reben els bisbes s'han de destinar a l'assistència dels pobres. En realitat, les institucions assistencials situades a l'empara dels bisbes es sumen a les diverses iniciatives imbricades a comunitats religioses¹⁵ i a l'actuació de magnats i altres laics, totes elles sota la invocació del deure de l'assistència. L'intent de posar ordre, sobretot en els nuclis urbans, mena a una matriculació dels assistits, cosa que a les ciutats seria una pràctica continuada des de l'Antiguitat, la qual, en realitat, no pot menys que menar a una jerarquització de la pobresa i a una gradació, en diferents nivells, dels acollits a l'assistència.¹⁶

Amb l'afermament carolingi, la consolidació del poder sobirà comporta l'afany per regular tots els vessants de la Cristiandat, incloent-hi, per tant, els deures dels súbdits com a cristians, cosa que afecta la preocupació assistencial. No pot ser d'altra manera perquè aquesta és l'expressió d'una de les tres bases de la religió, atès que, com explica Alcuí, la relació amb Déu s'ha de basar en el desplegament de la fe, l'esperança i la caritat: *Deus, cuius nos fides excitat, spes erigit, caritas jungit*.¹⁷ Ben clarament, la *Admonitio generali* amb què Carlemany el 789 recorda els deures cristians corresponents a cadascun dels seus súbdits¹⁸ no oblida el desplegament de centres assistencials per a pobres, malalts i viatgers. Tant els bisbes com, ben destacadament el monacat benedictí aleshores estès, estableixen l'assistència en la definició i actuació quotidiana: el conegut planell de Saint-Gall inclou una *domus peregrinorum et pauperum*, a manera de sala quadrada amb bancs, dos dormitoris i dependències per elaborar queviures bàsics com pa i cervesa;¹⁹ i a l'abadia de Corbie es donaven diàriament formatges, llard i faves com a complement de 5 pans de blat i 45 de mestall, disparitat coherent amb una gradació entre els receptors i que seria una novena part de la producció si ho comparem amb els 450 pans que s'hi coïen cada dia.²⁰

La diferenciació, ja present en aquests centres i mantinguda la resta de l'edat mitjana, entre el *custos hospitum* i l'*elemosinarius* posa de relleu la diferència entre atendre hostes i assistir a necessitats, ambdues activitats coetàniament mantingudes com a inherents al deure assistencial dels religiosos.²¹ Així, els necessitats de la caritat cristiana no sols han de ser tractats d'acord a la seva diversa categoria social sinó també segons la tipologia de la necessitat, diferenciant per tant, malalts, pelegrins i pobres, tot i que la presència dels tres es reitera permanentment.

15. Cal matisar, tanmateix, la facilitat amb què la divulgació ha mesclat, en aquest període, conceptes com assistència, hospital, infermeria, medicina i monestirs, segons es pot apreciar a: Coral CUADRADA, *El llibre de la pesta*, Rafael Dalmau, Editor, Barcelona, 2012, p. 170.

16. Noël-Yves TONNERRE, *Être chrétien en France au Moyen Âge*, Seuil, París, 1996, p. 84.

17. ALCUINUS, "Officia per ferias", *Patrologia Latina Database*, disc 3, vol. 101, col. 104.

18. Johannes FRIED, *Charlemagne*, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 2016, p. 256-259.

19. Andrea ZUR NIEDEN, *Der Alltag der Mönche. Studien zum klosterplan von St. Gallen*, Diplomatica Verlag, Hamburg, 2008, p. 432-437.

20. Pierre RICHÉ, *Daily life in the World of Charlemagne*, University of Pennsylvania Press, Filadèlfia, 1978, p. 172.

21. Michel MOLLAT, *Pobres, humildes y miserables en la Edad Media*, Fondo de Cultura Económica, Mèxic, 1988, p. 487-52.

La malaltia, entesa sempre amb un fort contingut moral, està farcida de significacions i connotacions. Les regles monàstiques contempen la matisació de les exigències alimentàries en cas de malaltia i situen l'atenció al malalt en un deure moral més que no pas en una específica preocupació etiològica.²² Dins del mateix context, els malalts, mesclats amb bojós i amb endimoniats, encarrilen vers l'Església no sols una demanda d'ajut material sinó, amb tant o major interès, la cerca d'una intercessió que mení vers al guariment. Aquest s'espera que arribi de manera sobrenatural per la gràcia divina mobilitzada mitjançant la intercessió d'un sant, cosa que sol justificar l'atractiu de determinats centres religiosos, amb totes les connotacions mèdiques i psicològiques que això comporta i un diferent grau d'acceptació social.²³ Excepte casos concrets, com la relació entre Sant Humbert amb la cura de la ràbia, els sants alt-medievals rarament gaudeixen de les especialitzacions en malalties com es consolidarà en els segles següents.²⁴ Tanmateix, a partir d'elevada consideració que les relíquies prenen de ben aviat en la pietat popular i que ja Sant Agustí d'Hipona les valora com a portadores d'un poder miraculós, segons avalen nombrosos relats coetanis, és comprensible l'atracció que van guanyant les diverses restes de sants i els cementiris que els acullen.²⁵ Des del segle IX es difon la pràctica oriental de fragmentar els cossos i distribuir-ne les restes.²⁶ Conseqüentment, l'afermament del Cristianisme a l'Europa altmedieval consolida una posició central per a les relíquies en la configuració de la pietat popular, assolint diferents nivells de confiança vers determinades relíquies i les virtuts reconegudes en centres religiosos que les conserven. Es genera una clara mobilitat, de la que en deriva un cert intercanvi entre les aportacions del propi malalt i la recepció de l'assistència física i espiritual que espera rebre. Es viu, comprensiblement, una veritable competitivitat entre centres religiosos, perquè el respectiu vigor social i econòmic dependrà en gran part del poder d'atracció de les relíquies.²⁷ L'angoixosa necessitat de renovar l'ajut diví mitjançant les benediccions que es pretenen rebre²⁸ comporta, doncs, nombrosos desplaçaments de fidels que van i tornen de determinats centres religiosos. En aquests

22. Emilio MITRE, *Fantasmas de la sociedad medieval. Enfermedad. Peste. Muerte*, Universidad de Valladolid, Valladolid, 2004, p. 20.

23. Michel ROUCHE, "Miracles, maladies et psychologie de la foi à l'époque carolingienne en France", *Hagiographie, cultures et sociétés, IVe-XIIIe siècles. Actes du colloque organisé à Nanterre et à Paris (2-5 mai 1979)*, Études augustiniennes, Paris, 1981, p. 319-327.

24. La fe en el guariment aconseguit mitjançant els sants fa que Franco Cardini percebeixi que aquests funcionen a manera de "mags blancs" (Franco CARDINI, *Magia, brujería y superstición en el Occidente medieval*, Ediciones Península, Barcelona, 1982, p. 173-174), avançant en una especialització que, com comenta Emilio Mitre, acabarà a la baixa edat mitjana identificant sants i malalties (Emilio MITRE, *Fantasmas de la sociedad medieval...*, p. 33).

25. Yvette DUVAL, 'Loca sanctorum Africae'. *Le culte des martyrs en Afrique du IVe au VIIe siècle*, École française de Rome, Roma, 1982, vol. 2, p. 543-548.

26. Pierre JOUNEL, *Le culte des saints dans les basiliques du Latran et du Vatican au douzième siècle*, École française de Rome, Roma, 1977, p. 98-99.

27. Patrick J. GEARY, *Furta sacra. Thefts of Relics in the Central Middle Ages*, Princeton University Press, Princeton, 1990, p. 3-43.

28. Derek A. RIVARD, *Blessing the world. Ritual and lay piety in medieval religion*, The Catholic University of America Press, Washington, 2009, p. 270-271.

moments, l'assistència es defineix explícitament per a pobres i pelegrins, reflectint així una religió en gran part fonamentada en la devoció i el culte a les relíquies de sants ubicades en centres concrets que requereixen ser visitats.

Aquesta mobilitat estén la pietat sobre els que es desplacen. La motivació espiritual cristiana infon en el pelegrí un sentit de viatge espiritual que l'allunya de les connotacions pejoratives amb què hauria estat vist en època romana,²⁹ i passa a ser objecte de cura i atenció per part d'autoritats cristianes, siguin religioses o laiques. Quan el 1167 el rei Alfons el Cast prohibeix l'accés dels pisans als ports de Tortosa i de Niça, fa una explícita excepció als vaixells pisans que transportin pelegrins.³⁰ Els camins esdevenen objecte de cura assistencial pensant en els pelegrins que s'hi mouen. Els centres religiosos s'adeqüen a aquesta realitat. L'estesa de l'ordre cluniacenc entre els segles X i XI inclou una nítida preocupació per l'assistència a pelegrins, que incorpora la creixent circulació en pelegrinatge cap a Sant Jaume de Compostel·la,³¹ tasca en molts casos posteriorment assumida per canonges agustinians, com s'esdevé a Aubrac i a Roncesvalles.³² Les dificultats en els camins farceixen tot Europa d'exemples d'hospitals sorgits a costat de centres religiosos: el priorat benedictí de Santa Maria del Camí, per exemple, funciona en el segle XII just quan el camí s'endinsa en l'entrada d'una zona especialment boscosa –les Selves– en una de les capçaleres del riu Anoia.³³ De fet, la dificultat en el condicionament i manteniment de les vies de comunicació carecteritzada tota l'edat mitjana,³⁴ situació que es pot agreujar per l'orografia i per una climatologia adversa. Aquestes circumstàncies justifiquen, precisament, la incentivació de la cura assistencial en una regió com el Bierzo.³⁵

La intensitat del camí de Sant Jaume arriba a imbricar-se amb l'increment i desenvolupament urbà del nord de la Península Ibèrica.³⁶ Val a dir que ja en el segle X.

29. Aryeh GRABOIS, *Le pèlerine occidentale en Terre Sainte en Moyen Âge*, De Boeck & Larquier, París-Brussel·les, 1998, p. 54.

30. Maria Teresa FERRER, "Pellegrinaggi e giubilei in Catalogna: I monasteri di Montserrat e di Sant Pere de Rodes e le destinazioni più lontane", *Gli Anni Santi nella Storia. Atti di Congresso Internazionale (Cagliari, 16-19 ottobre 1999)*, Luisa D'ARIENZO (ed.), Edizioni AV, Càller, 2000, p. 317.

31. Maria Teresa FERRER, Pere VERDÉS, eds., *El camí de Sant Jaume i Catalunya. Actes del Congrés Internacional celebrat a Barcelona, Cervera i Lleida, els dies 16, 17 i 18 d'octubre de 2003*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2007.

32. Gérard JUGNOT, "Deux fondations augustiniennes en faveur des pèlerins: Aubrac et Roncesvaux", *Assistance et charité*, Édouard Privat éditeur, Tolosa, 1978, p. 322-329.

33. Flocel SABATÉ, "Anoia. El marc històric", *Catalunya romànica. Penedès i Anoia*, Antoni PLADEVALL (dir.), Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1992, vol. 19, p. 352.

34. Flocel SABATÉ, "I pericoli sulle strade della Catalogna bassomedievale", *Uomi, paesaggi, storie. Studi di storia medievale per Giovanni Cherubini*, Duccio BALESTRACCI, Andela BARLUCCHI, Franco FRANCESCHI, Paola NANNI, Gabriella PICCINI, Andrea ZORZI (eds.), Salvieti et Barabuffi Editori, Siena, 2012, vol. 2, p. 751-756.

35. Gregoria CAVERO, *Peregrinos e indigentes en el Bierzo medieval (s. XI-XVI). Hospitales en el Camino de Santiago*, Basílica de Nuestra Señora de la Encina, Ponferrada, 1987, p. 49.

36. José María LACARRA, "La repoblación de las ciudades en el Camino de Santiago: su trascendencia social, cultural", *Las peregrinaciones a Santiago de Compostela*, Luis VÁZQUEZ DE PARGA, José María LACARRA, Juan URÍA (eds.), Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Madrid, 1948, vol. 1, p. 465-497; Juan Ignacio RUIZ DE LA PEÑA, "Las villas nuevas del norte en la Corona de Aragón (siglos XII-XIV)", *Morphologie et identité sociale dans la ville médiévale hispanique*, Flocel SABATÉ, Christian GUILLERÉ (eds.), Université de Savoie, Chambéry, 2012, p. 97-109.

i encara més en el XI i de manera ben generalitzada en el segle XII. arreu d'Europa l'increment de l'espai agrari, les millores tecnològiques, l'augment de l'intercanvi i la diversificació de les activitats urbanes abocà a l'acceleració econòmica, l'accentuació de viles i ciutats com a centres rectors i estimuladors territorials³⁷ i, amb tot això, també menà vers una remarcada diversificació social.³⁸ En aquest context, Noel-Yves Tonnerre valora que, més enllà del creixement global, cal percebre les desigualtats generades i, amb elles, els efectes sobre gran part de la població en forma de crisis de subsistències, tot concluent que *incontestablement, au XIe et au debut du XIIe siècle, la charité présente une certaine urgence*.³⁹

A partir de la cosmovisió cristiana, la resposta es formula per part dels respectius estaments, D'antuvi, el coetani afermament baronial, sota les estructures feudals i el discurs justificatiu cristià,⁴⁰ comporta una actitud específica vers les persones necessitades d'acord amb els valors cristians proclamats com a propis del baró feudal. Entre aquests s'inclou la caritat, en plena equivalència amb els deures inherents a la seva condició tal com explica René Nelli a partir dels mots escrits per Pèire Cardenal en el segle XIII: *la valeur (...) veut que l'on invite, et que l'on depense et donne et offre; et elle a une compagne, Charité, qui approuve tout cella*.⁴¹ La imatge, tan representada en el romànic, de Sant Martí de Tours partint la capa amb un pobre esdevé la figura més representativa de la pretesa actitud que ha de caracteritzar al noble cristià.⁴² El cavaller prenent alliberar les noies oprimides per les formes de treball de l'emergent artesanat tèxtil flamenc pot ser una altra figura d'ajut als necessitats, alhora que també evidencia un desencaix entre els ideals nobiliari i urbà.⁴³

Certament, el segle XII aporta un desenvolupament i difusió de les fórmules productives i del sistema urbà⁴⁴ i una carcassa jurídica romanista.⁴⁵ Aquests, en realitat, aboquen vers una específica articulació social, on la invocació cristiana mantindrà la seva funció de cohesionament social bé que sota uns específics paràmetres estamentals,

37. Lucien MUSSET, "La renaissance urbaine des Xe et XIe siècles dans l'ouest de la France: problèmes et hypothèses de travail", *Études de Civilisation Médiévale (IXe-XIIe siècles). Mélanges offerts à Edmon René Labande*, Université de Poitiers, Poitiers, sense data [1974], p. 563-575.

38. Robert Henri BAUTIER, *The economic development of Medieval Europe*, Thames and Hudson, Londres, 1971, p. 79-107.

39. Noël-Yves TONNERRE, *Être chrétien en France au Moyen Âge...* p. 87.

40. Georges DUBY, *Hombres y estructuras de la Edad Media*, Siglo veintiuno de España editores, Madrid, 1989, p. 53-78, 162-228.

41. René NELLI, "Laumone dans la littérature occitane. Le 'Breviari d'amor' de Matfre Ermengau", *Assistance et charité*, Édouard Privat éditeur, Tolosa, 1978, p. 48.

42. Sofia-Ana BUXÓ, "Iconografía de la pobreza en la pintura catalana de los siglos XII-XV", *La pobreza y la asistencia a los pobres en la Cataluña medieval*, Manuel RIU (dir.), Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Barcelona, 1981-1982, vol. 2, p. 72-78.

43. Chrétien de TROYES, *El caballero del León*, Ediciones Siruela, Madrid, 1986, p. 92-94.

44. José Maria MONSALVO, *Las ciudades europeas del Medievo*, Síntesis, Madrid, 1997, p. 127-239.

45. André GOURON, "Un assaut en deux vagues: la diffusion du droit romain dans l'Europe du XIIe siècle", *El dret comú i Catalunya. Actes del Ier Simposi Internacional (Barcelona, 25-26 de maig de 1990)*, Fundació Noguera, Barcelona, 1991, p. 47-63.

entre els que sobresurten els eixos vertebradors d'una identitat urbana,⁴⁶ afectant així totes les vies d'expressió i actuació col·lectiva, com l'assistència. La pietat cristiana s'hi adaptarà a fi de donar resposta a les creixents expressions de necessitats socials.

2. Grups de solidaritat, pietat cristiana i necessitats socials a la baixa edat mitjana

L'increment de la desigualtat social, progressivament afermat des de mitjan segle XII, es retrata en tots els indicadors socials que caracteritzaran la quotidianitat baixmedieval: l'hàbitat, els estris de la casa, la roba, el menjar. El ventall social es diversifica i, en la seva amplada, van creixent el nombre de pobres i, atrapats temporalment o permanentment en el mateix grup de necessitats, tots aquells incapaçs de superar circumstàncies materials adverses, com orfes, vídues i, de manera més estesa, malalts i, també, ancians.⁴⁷

D'antuvi, la solidaritat de grup pròpia de l'edat mitjana facilita l'assistència entre membres de col·lectius amb afinitat estamental, devocional o laboral mitjançant les fórmules pròpies de la confraria, ben estesa en parròquies en els segles XI i XII.⁴⁸ Per exemple, les diverses *confratrie clericorum* sorgeixen per ajudar entre clergues, especialment en casos de malaltia. A Lleida, a la segona meitat del segle XII, la cofraria de clergues regeix la infermeria de la seu catedralícia, redefinida el 1174, i gestiona nombroses deixes, significativament el 82,8% provinents d'eclesiàstics,⁴⁹ emprenent una embranzida mantinguda en els segles següents.⁵⁰ Al llarg dels segles XIII i XIV les confraries s'estendran, com associacions que parteixen d'una específica *sensibilitat religieuse*, alhora que *une entente étroite unit les membres puisque en principe le lien est celui de la fraternité*.⁵¹ Precisament, el fort protagonisme de corporacions d'arts i oficis, ben afermat des del segle XIII, comporta, abans que res, la creació de centres assistencials propis, emmarcats dins de l'emergent escenari urbà.⁵² De fet, la confraria pot ser una fórmula que, presentada com *une association de secours mutuels ouverte à tous*,

46. Flocel SABATÉ, "El naixement medieval d'una identitat urbana i burgesa", *L'Edat Mitjana. Món real i espai imaginat*, Flocel SABATÉ (ed.), editorial Afers, Catarroja-Barcelona, 2012, p. 111-121.

47. Explícitament, a Sevilla el 1355 s'especifica el deure d'assistir a *hombres y mujeres ancianos que destituidos de las fuerzas naturales y de bienes u haciendas, hubiesen venido a necesidad* (Emilio MITRE, *Fantasmas de la sociedad medieval...*, p. 20).

48. Jorge BOIX POCIELLO, "La 'Confraternitat de Nostra Senyor d'Ivorra': estudios de una cofradía de comienzos del siglo XI en el obispado de Urgel", *La pobreza y la asistencia a los pobres en la Cataluña medieval*, Manuel RIU (dir.), Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Barcelona, 1980, vol. 1, p. 21-22.

49. Flocel SABATÉ, *Història de Lleida. Alta edat mitjana*, Pagès editors, Lleida, 2003, vol. 2, p. 306.

50. José TRENCHS, Federico LARA, "La casa de caridad y la cofradía de los clérigos pobres, dos instituciones medievales leridanas (documento inédito relacionado con ellas)", *Ilerda*, 36 (Lleida, 1976), p. 7-36.

51. Yves DOSSAT, "Les confréries de Corpus Christi dans le monde rural pendant la première moitié du XIVe siècle", *La religion populaire en Languedoc du XIIIe à la moitié du XIVe siècle*, Édouard Privat Éditeur, Tolosa, 1976, p. 358.

52. Giuliana ALBINI, "El rostro asistencial de las ciudades: La Italia septentrional entre los siglos XIII y XIV", *Ciudad y hospital en el Occidente europeo 1300-1700*, Teresa HUGUET-TERMES, Pere VERDÉS-PIJUAN, Jon ARRIZABALAGA, Manuel SÁNCHEZ-MARTÍNEZ (eds.), editorial Milenio, Lleida, 2014, p. 119-120.

facilita una cohesió local que avançarà cap a fórmules municipals, com s'hauria viscut a Marsella a inicis del segle XIII.⁵³

El suport del col·lectiu al que es pertany és el que també cerquen els estudiants pobres que, en els emergents estudis generals, poden acollir-se als serveis dels col·legis, entesos i estesos, precisament, com institucions de caritat per assistir estudiants necessitats,⁵⁴ tot i les disfuncions que aviat matisaren els serveis oferts i els seus destinataris.⁵⁵ L'assistència del propi col·lectiu igualment esdevé un bon ajut per superar altres marginalitats com la immigració sota un estigma d'estrangeria que deixa el subjecte aliè als grups de solidaritat local,⁵⁶ com es constata, per exemple, amb els albanesos arribats a la Venècia baixmedieval.⁵⁷

La caritat cristiana alimenta els fons econòmics de les diferents corporacions vinculades amb específics grups de solidaritat. El mateix deure cristià, compensat amb els beneficis salvífics per a l'ànima, també és invocat a fi d'estendre l'assistència sobre tots aquells que manquen d'un propi grup de solidaritat. En incentivar l'almoïna, les autoritats eclesiàstiques tracten de rebre les donacions amb què pretenen capitalitzar i vehicular l'assistència. És el que formula el bisbe de Lleida, el 1157, en una ciutat que, després d'haver estat conquerida als musulmans vuit anys abans, viu sota un creixement frenètic caracteritzat per la combinació d'especulació urbanística i forta immigració:⁵⁸

*Amore illius qui dixit date elemosinam et Ecclesie omnia munda sicut vobis et quem elemosina amore liberat animas illam beatitudinem que in psalmo legitur beatus qui intelligit super egenum et pauperum puro intellectu obtinere.*⁵⁹

Semblantment, els diversos ordes religiosos tradicionals, com els benedictins, invoquen l'assistència i reben almoïna per a sostenir-la. De manera ben explícita també ho assumeixen els ordes emparentats en el mateix segle XII sota els nous aires de la reforma gregoriana. Monestirs cistercens com el de Poblet promouen hospitals per a pobres.⁶⁰ Ben clarament, les canòniques regulars, en combinar la vida comunitària amb l'actuació

53. Paul AMARGIER, "Mouvements populaires et confrérie du Saint-Esprit à Marseille au seuil du XIIIe siècle", *La religion populaire en Languedoc du XIIIe à la moitié du XIVe siècle*, Édouard Privat éditeur, Tolosa, 1976, p. 305-312.

54. Serge LUSIGNAC, "Les pauvres étudiants à l'université de Paris", *Le petit peuple dans l'Occident médiéval. Terminologies, perceptions, réalités*, Pierre BOGLIONI, Robert DELORT, Claude GAUVARD (eds.), Publications de la Sorbonne, París, 2002, p. 341-346.

55. *En teoría eran centros de alojamiento para estudiantes pobres, pero en la práctica a menudo estaban reservados a los parientes o compatriotas del fundador* (Jacques VERGER, *Gentes del saber en la Europa de finales de la Edad Media*, Editorial Complutense, Madrid, 1999, p. 81).

56. Nilda GUGLIELMI, *Marginalidad en la Edad Media*, Editorial Biblos, Buenos Aires, 1998, p. 53-73.

57. Silvia MORETTI, "Une communauté étrangère dans la Venise des XVe et XVIe siècles: le cas des Albanais", *Les étrangers dans la ville*, Jacques BOTTIN, Donatella CALABI (eds.), Éditions de la Maison des Sciences de l'Homme, París, 1999, p. 183-193.

58. Flocel SABATÉ, "Il mercato della terra in un paese nuovo: Lerida nella seconda metà del XII secolo", *Rivista di Storia dell'Agricoltura*, 43/1 (Florència, 2003), p. 57-90.

59. Arxiu Capitular de Lleida, pergamins, calaix 7 blau / calaix 174 pergami A.

60. Arxiu Capitular de Lleida, pergamins, calaix 132, paquet 1, pergami 40.

pastoral, incorporen sovint accions assistencials per a les quals sol·liciten l'almoïna dels fidels. Encara més contundentment ho assumeixen els nous ordes militars, alguns nascuts sota invocació hospitalària, com ben explícitament l'orde de l'Hospital de sant Joan de Jerusalem, nascut al redós d'un centre hospitalari destinat a atendre pelegrins.⁶¹ Tots els ordes militars s'aboquen, de manera ben explícita des del seu inici a una activitat assistencial a partir d'articular hospitals. És el que afirmava Enrique Rodríguez-Picavea:

*es una de las funciones más importantes desarrolladas por las milicias en todos los ámbitos geográficos de su implantacion territorial. Forma así, junto a la actividad militar, una suerte de binomio indisoluble de la acción fundamental desplegada por las órdenes militares.*⁶²

Aquestes activitats comportaven una atenció als membres de la respectiva ordre amb necessitats per causes com vellesa i malaltia, alhora que també desenvolupaven destacades actuacions a favor de pelegrins, malalts i captius. Ordes com la de Santiago mantingueren importants hospitals al llarg de tota l'edat mitjana, fins i tot vetllant el seu funcionament mitjançant els informes dels visitadors.⁶³ Les donacions engruïren el seus béns, arribant a vegades a gestionar importants patrimonis agraris, com fa l'hospital de Santiago a Conca.⁶⁴

La intensa actuació dels ordes militars, des del mateix segle XII, a favor de redimir captius en mans musulmanes⁶⁵ es ben viva en la Península Ibèrica, sobretot de la mà dels ordes del Santo Redentor i, destacadament, de Santiago,⁶⁶ amb suport d'importants donacions de magnats i col·lidint amb els criteris d'intercanvi de captius cristians i musulmans que porten els nous ordes redemptoristes del segle XIII.⁶⁷ Certament, a inicis d'aquesta centúria es difonen l'orde trinitari⁶⁸ i el de la Mercè,⁶⁹ ambdós justificats per l'assistència dels captius.⁷⁰ Al llarg de la baixa edat mitjana, no tant els combats fronterers com el atac a la costa⁷¹ i els segrestos de mercaders per

61. Prim BERTRAN, "L'orde de l'Hospital a les terres catalanes (Edat mitjana)", *Actes de les primers jornades sobre els ordes religioso-militars als països catalans (segles XII-XIX)*, Diputació de Tarragona, Tarragona, 1994, p. 229-231.

62. Enrique RODRÍGUEZ-PICAVEA, *Los monjes guerreros en los reinos hispánicos. Las órdenes militares en la Península Ibérica durante la Edad Media*, La esfera de los libros, Madrid, 2008, p. 252.

63. Inés MELERO, "Descripción del Hospital de Santiago de Toledo a fines del siglos XV", *Anuario de Estudios Medievales*, 11 (Barcelona, 1981), p. 462.

64. Paulino IRADIEL, "Bases económicas del hospital de santiago en Cuenca: tendencias del desarrollo económico y estructura de la propiedad agraria", *Anuario de Estudios Medievales*, 11 (Barcelona, 1981) p. 183-246.

65. Alan J. FOREY, "The Military Orders and the Ransoming of Captives from Islam (Twelfth to Early Fourteenth Centuries)", *Studia Monastica*, 33 (Montserrat, 1991), p. 259-279.

66. Ángela MADRID, "Los comienzos de la hospitalidad santiagouista: el Hospital de Ávila", *Espacio, Tiempo y Forma. Serie III Historia Medieval*, 17 (Madrid, 2004), p. 371-379.

67. Enrique RODRÍGUEZ-PICAVEA, *Los monjes guerreros en los reinos hispánicos...* p. 263-267.

68. Antonin de L'ASSOMPTION, *Les origines de l'Ordre de la Très Sainte Trinité d'après les documents*, Maison editrice de Saint Cajetan, Roma, 1925.

69. James William BRODMAN, *L'orde de la Mercè*, Edicions del Quaderns Crema, Barcelona, 1990.

70. Yve DOSSAT, "Les ordres de rachat, les mercédaires", *Assistance et charité*, Édouard Privat éditeur, Tolosa, 1978, p. 365.

71. Isabel COMPANYS, Núria MONTARDIT, *El castell del rei en temps de Jame II. Edició comentada dels llibres de comptes de l'obra (1313-1317)*, Diputació de Tarragona, Tarragona, 1995, p. 29-30.

la pirateria marítima,⁷² mantenen l'actualitat d'aquest problema. Per això moltes deixes pietoses s'adrecen a aquesta finalitat,⁷³ com el testament efectuat a Girona el 1332 que, a més d'auxiliar a pobres imbricats en hospitals locals, també llega diners *in auxilium redimendi unum captivum qui sit de civitate Gerunde*.⁷⁴

L'orde de la Mercè ha estat definit com militar, a costat del Temple, Santa Maria de Jerusalem i Sant Llätzer.⁷⁵ De fet, l'evolució d'aquest propiament posa de relleu, com en el cas dels ordes de Santa Tomàs d'Acre o Santa Maria dels Teutons, l'evolució d'ordes nascuts com a hospitalers que avancen vers la identificació amb els ordes militars.⁷⁶ Els llätzeristes, a partir d'una inicial presència hospitalaria a Jerusalem en el segle XII, seguida d'una aproximació als ordes militars amb seu al convent militar de Sant Joan d'Acre, reprengueren a la segona meitat del segle XIII un reconeixement papal com ordre hospitaler.⁷⁷ Ostentaven, com a carisme, la cura pels llebrosos, raó per la que assumiren la gestió de centres específics,⁷⁸ per bé que la mateixa tasca també fou exercida per altres com els *humiliati* o fins i tot els franciscans.⁷⁹

La definició com a orde hospitaler es pot assolir progressivament. Així es percep en l'evolució de la fraternitat laica de Sant Antoni, present a la sortida del segle XI⁸⁰ i que avança vers una xarxa hospitalera aprovada pel papa el 1247 com a ordre propi de Sant Antoni, articulats sota la regla canonical de sant Agustí.⁸¹ La identitat d'aquest orde i els seus hospitals va unida al combat de l'ergotisme, la malaltia estesa als segles XIII i XIV arran de la ingesta de pa d'ordi o d'altres cereals infectats pel fonc claviceps, d'origen aleshores inconegut i que, arran dels símptomes, era conegut com a mal del foc o malaltia dels ardents. L'orde, tanmateix, no va deixar d'atendre altres vessants inherents als seus orígens com els pelegrins en curs cap a Sant Jaume.⁸² A fi de garantir el seu

72. Andrés DIAZ, *El ocaso cuatrocenista de Valencia en el tumultuoso mediterráneo, 1400-1480*, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Madrid, 2002, p. 31-59.

73. Antoni BORRÀS, "L'ajuda als pobres en els testaments de Catalunya i València del segle XV", *La pobreza y la asistencia a los pobres en la Cataluña medieval*, Manuel RIU (dir.), Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Barcelona, 1980, vol. 1, p. 370-371.

74. Christian GUILLERÉ, "Assistance et charité à Gérone au début du XIVème siècle", *La pobreza y la asistencia a los pobres en la Cataluña medieval*, Manuel RIU (dir.), Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Barcelona, 1980, vol. 1, p. 192.

75. Manuel Ángel DE LOBEIRAS, "Las órdenes de la Merced, San Lázaro, Santa María de Jerusalén y Temple", *Las órdenes militares: realidad e imaginario*, María Dolores BURDEUS, Elena REAL, Joan Manuel VERDEGAL (eds.), Publicacions de la Universitat Jaume I, Castelló de la Plana, 2000, p. 73-93.

76. Ángela MADRID, "Los comienzos de la hospitalidad...", p. 371-379.

77. Rafaël HYACINTHE, "La Corona, las ciudades y la orden de San Lázaro: tentativas de reformas hospitalarias en la época moderna (Castilla y Francia)", *Ciudad y hospital en el Occidente europeo 1300-1700*, Teresa HUGUET-TERMES, Pere VERDÉS-PIJUAN, Jon ARRIZABALAGA, Manuel SÁNCHEZ-MARTÍNEZ (eds.), editorial Milenio, Lleida, 2014, p. 136-139.

78. Monique GRAMAIN, "Les institutions charitables dans les villages du Biterrois aux XIIe et XIIIe siècles", *Assistance et charité*, Édouard Privat éditeur, Tolosa, 1978, p. 117.

79. Emilio MITRE, *Fantasmas de la sociedad medieval...*, p. 67-68.

80. Andrée HAYUM, *The Iseheim Alterprice. God's Medicine and the Painter's vision*, Princeton University Press, Princeton, 1990, p. 14-15.

81. Adalbert MISCHLEWSKI, *Un ordre hospitalier au Moyen Âge. Les chanoines réguliers de Saint-Antoine-en-Viennois. La pierre et l'écrit*, Presses Universitaires de Grenoble, Grenoble, 1995, p. 11-22.

82. Henri TRIBOUT DE MOREBERT, "Les commanderies antoniennes de l'Aude", *Assistance et charité*, Édouard Privat éditeur, Tolosa, 1978, p. 362.

dret d'acapte, els antonians mantingueren llargs plets amb els benedictins en què es dil·lucidava l'antigor de l'orde, cosa que generà nombrosa documentació que, en realitat, ha complicat el relat sobre els seus orígens.⁸³

L'expansió, des dels inicis del segle XIII, dels mendicants com a portadors d'una religiositat adaptada als estímuls urbans, els erigeix en religiosos idonis a fi d'incorporar una sensibilitat adient per a la necessària assistència amb què compensar les emergents desigualtats urbanes. Més enllà de l'actuació caritativa dels mendicants, sobresurt l'afaiçonament d'un model d'identitat urbana i cristiana que integra les noves actituds econòmiques i la valoració de l'individu dins del cos social. Es genera així una espiritualitat que valora la pobresa i l'empelta amb l'actitud personal, tal com proclama Clara d'Assís:

havent venut tot el vostre patrimoni i havent-lo distribuït als pobres, us proposeu de no comptar amb cap mena de possessió, i voleu seguir les petjades d'aquell que, per nosaltres, es féu pobre, camí, veritat i vida.⁸⁴

Aquesta al·lusió al fundador del cristianisme forma part de la pietat centrada en la figura de Crist, que no farà més que créixer durant la baixa edat mitjana⁸⁵ tot remarcant la distància entre la imatge ideal a seguir, que opta per la pobresa, i un món massa preocupat per la riquesa, com comenta el místic Richard Rolle al segle XIV: *Christ though he was rich, for our sakes became poor, and we, though we are poor, want nothing so much as to be (or to seem to be) rich.*⁸⁶ La integració de la pobresa dins de la vivència religiosa comporta una específica visió dels pobres i, conseqüentment, l'assumpció de la seva assistència entre els deures personals del cristià. Des del franciscanisme es recomana ser *muy amable y cortés con el prójimo y con los pobres.*⁸⁷ El mercader Evast, el personatge creat per Ramon Llull, és un bon exemple d'aquest ideal. Les seves noces culminaren amb un gran convit de menjar per als pobres: “Los parents i los amics d'Evast i d'Aloma servien aquell dia, en les bodes, als pobres de Jesucrist, e après anaren-se'n a menjar cascú a sa casa, per tal que no ocupessin en la taula dels tretze pobres”. La vida exemplar del matrimoni culminarà anys després quan, acomplerta l'educació del seu fill, es separaran per a viure en cases religioses una vida contemplativa un cop distribuïts els sus béns entre els necessitats: “convé que prengam dels béns temporals una partida, la qual donem per amor de Déu als pobres de Jesucrist”.⁸⁸

83. Geraldine MOCELLIN-SPICUZZA, *Chroniques d'une abbaye au Moyen Âge. Guérir l'âme et el corps*, Musée départemental de Saint-Antoine l'Abbaye, Saint-Antoine-l'Abbaye, 2002, p. 58-59

84. Clara d'ASSIS, “Privilegi de la pobresa”, *Francesc d'Assís i Clara d'Assís. Escrits*, Edicions Proa, Barcelona, 1993, p. 204.

85. Sergi GASCÓN, “Retrat de Jesucrist en les obres d'Eiximenis”, *Miscel·lània in memoriam Alfons Serra-Baldó (1909-1993) en el centenari del seu naixement*, Lluna LLECHA, Lúdia ANOLL (eds.), Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2011, p. 217-233.

86. Richard ROLLE, *The fire of love*, Penguin books, Harmondsworth, 1978, p. 104.

87. *Las florecillas de San Francisco*, ed. Federico MUELAS, Salvat editores-Alianza editorial, Barcelona-Madrid, 1970, p. 84. El text procedeix del capítol 37 dels *Actus beatus Francisci*, tot i les dificultats que la seva transmissió planteja (*Actus beatus Francisci et sociorum ejus*, ed. Paul SABATIER, Librairie Fischbacher, París, 1902, p. 207, nota 1).

88. Ramon LLULL, *Llibre d'Evast i Blanquerna*, Edicions 62, Barcelona, 198, p. 23, 31.

Aquest plantejament comporta una certa malfiança vers la riquesa i el guany inherent a les activitats urbanes. És el mateix que es percep en els testaments que, a inicis del segle XIII, beneficien els pobres tractant explícitament de compensar el *lucrum* aconseguit en vida.⁸⁹ De tota manera, el protagonisme econòmic i social de l'èlit urbana que empenta les dinàmiques ciutats europees i la funció dels mendicants, especialment franciscans, apropant religió, societat i economia,⁹⁰ no pot menys que menar a un nou paradigma, ja prou evidenciat quan *Le dit des marchéans* reivindica que *Sainite Yglise premierement / fu par marchéanz establee*.⁹¹ És la via que fa proclamar a Eiximenis, al segle XIV, que “los mercaders són vida de la terra on són, e són tresor de la cosa pública, e són menjar dels pobres”.⁹²

Ja no cal, doncs, tenir remordiments perquè el fruit del treball aporta guanys. Ara es viu el que Todeschini definia com economia cristiana de mercat: la mateixa identitat urbana, sota la invocació del bé comú i l'aval cristià, entrelliga la capacitat d'autogovernar-se, el deure d'incrementar la riquesa i les accions assistencials.⁹³ Els mendicants, mitjançant les predicacions adreçades a la majoria de la població⁹⁴ i la confessió individual, imposada amb obligació anual precisament en endegar-se el segle XIII,⁹⁵ recorden aquest model a uns burgesos dels que, moltes vegades, també seran marmessors testamentaris. L'assistència continua tenint la seva raó de ser en el deure religiós, però deixa de tractar-se d'un acte caritatiu aïllat i s'integra de forma generalitzada en la quotidianitat inherent al sistema social urbà. És coherent, doncs, que el terme misericòrdia substitueixi el de caritat, segons raona Katherine Lynch:

*whereas 'caritas' emphasized an obligation to help those with whom one was in close relation, 'misericordia' emphasized assistance to the poor and needily in general. It was, perhaps, the spirit of 'misericordia' which led most directly to gifts to the needy whom one did not know.*⁹⁶

Al llarg de tota la baixa edat mitjana el pobre forma part de l'espiritualitat burgesa. Per això molts testaments especifiquen donacions per als pobres que han d'acompanyar el difunt en l'enterrament: *quatuor gramasias cum quatuor caputiis quias et que portant*

89. Arxiu Capitular de Lleida, pergamins, calaix 210, núm. 4685.

90. Giacomo TODESCHINI, *Richesse franciscaine. De la pauvreté volontaire à la société de marché*, Verdier, Lagrasse, 2008.

91. Anatole de MONTAIGLON, Gaston RAYNAUD, *Recueil general et complet des fabliaux des XIIIe et XIVe siècles*, Librairie des bibliophiles, París, 1877, p. 124.

92. Francesc EIXIMENIS, *Dotzè del Crestià*, capítol CCCLXXXIX (Francesc EIXIMENIS, *Lo crestià*, ed. Albert HAUF, Edicions 62-La Caixa, Barcelona, 1983, p. 223).

93. Giacomo TODESCHINI, “Participer au Bien Commun: la notion franciscaine d'appartenance à la civitas”, *De Bono Communi. The Discourse and Practice of the Common good in the European City (13th-16th)*, Élodie LECUPPRE-DESJARDIN, Anne-Laure VAN BRUAENE (eds.), Brepols, Turnhout, 2010, p. 225-235.

94. Prim BERTRAN, “El espacio religioso en la ciudad catalana bajomedieval”, *Morphologie et identité sociale dans la ville hispanique medieval*, Flocel SABATÉ, Christian GUILLERÉ (eds.), Université de Savoie, Chambéry, 2012, p. 332-334.

95. Jean DELUMEAU, *La confesión y el perdón*, Alianza Editorial, Madrid, 1982, p. 15-20.

96. Katherine LYNCH, *Individuals, Families, and Communities in Europe, 1200-1800. The Urban Foundations of Western Society*, Cambridge University Press, Cambridge (UK) 2003, p. 107.

et induant quatuor pauperes qui portabunt brondones mee sepulture.⁹⁷ Les deixes testamentàries sempre inclouen donacions per a pobres o per als centres que els acullen, com els hospitals, o per a les capelles d'aquests.⁹⁸ Menjar, llit i vestit són, arreu, les necessitats bàsiques a cobrir,⁹⁹ justificant explícites donacions *pro cibo pauperibus*¹⁰⁰ o també l'aportació de queviures bàsics als hospitals, com el vi¹⁰¹ i, molt més habitualment, llits o roba de llit.¹⁰² Tampoc no hi falten ajuts econòmics per actes com enterrar difunts pobres. De manera més destacada, la incardinació en les pràctiques socials explica els freqüents ajuts per maridar donzelles, és a dir, donacions econòmiques *in auxilium maritandi*.¹⁰³ Coherent amb la vivència religiosa coetània, els diferents grups socials, com la mateixa casa reial, efectuen donacions similars.¹⁰⁴

Nombroses institucions eclesiàstiques pretenen captar aquestes deixes a fi de sostenir centres assistencials. A Aix-en Provence, per exemple, les visites pastorals de 1340-1345 demostren que, com a mínim, la meitat de les parròquies compta amb un hospital.¹⁰⁵ I, a Arles, per posar un altre exemple, tant el capítol catedralici com l'arquebisbe controlen diverses fundacions assistencials, ja sigui directament o mitjançant entitats religioses entreposades.¹⁰⁶ De fet, totes les institucions eclesiàstiques participen en actuacions similars, raó per la que calen les gestions d'un específic almoïner en capítols catedralicis o en les canòniques. Els centres religiosos viuen tota una dinàmica expansiva entorn als hospitals: el 1188, per exemple, a Marsella els germans de Sant Esperit compren als monjos de l'abadia de Saint-Sauveur una casa al centre urbà amb la intenció de crear-hi un hospital.¹⁰⁷

Molt sovint la donació fundacional estableix petites institucions per a perpetuar l'ajut específic, creant així entitats vinculades a determinats centres religiosos o articulades com confraries laiques,¹⁰⁸ tal com, per exemple, succeïx a Florència en crear, el 1244,

97. Antoni BORRÀS, "L'ajuda als pobres en els testaments...", vol. 1, p. 364.

98. Carme BATLLE, *L'assistència als pobres a la Barcelona medieval (s. XIII)*, Rafael Dalmau editor, Barcelona, 1987, p. 9, 89-94.

99. Gregoria CAVERO, *Peregrinos e indigentes...*, p. 216.

100. Arxiu Capitular de Lleida, calaix 29, carpeta 1, pergamí 2/2.

101. *Unum lectum bene munitum; et de vino quod habeo apud Zudanellum* (Arxiu Capitular de Lleida, sala I, 2on mòdul gran calaix 14 / calaix 141, pergamí 69).

102. Arxiu Capitular de Lleida, pergamins, calaix 1, A-1, per exemple.

103. Teresa VINYOLES, "Ajudes a donzelles pobres a maridar", *La pobresa y la asistencia a los pobres en la Cataluña medieval*, Manuel RIU (dir.), Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Barcelona, 1980, vol. 1, p. 296-338.

104. Arxiu de la Corona d'Aragó, Cancelleria, reg. 1913, f. 32r; reg. 2219, f. 39r.

105. Noël COULET, "Hôpitaux et oeuvres d'assistance dans le diocèse et la ville d'Aix en Provence. XIII-Mi-XIVe s.", *Assistance et charité*, Édouard Privat éditeur, Tolosa, 1978, p. 218.

106. Gérard GIORDANENGO, "Les hôpitaux arlésiens du XIIe au XIVe siècle", *Assistance et charité*, Édouard Privat éditeur, Tolosa, 1978, p. 193-203.

107. Paul AMARGIER, "La situation hospitalière à Marseille", *Assistance et charité*, Édouard Privat éditeur, Tolosa, 1978, p. 241.

108. Nicholas TERPSTRA, "Tra misericordia e carità: icone della carità e limiti alla riforma dell'assistenza pubblica a Bologna nel Cinquecento", *L'iconografia della solidarietà. La mediazione delle immagini (secoli XIII-XVIII)*, Mauro CARBONI, Maria Giuseppina MUZZARELLI (eds.), Marsilio Editori, Venècia, 2011, p. 69-72.

la confraternitat de la Misericòrdia.¹⁰⁹ A voltes s’hi defineix una finalitat específica: a Girona, el 1245 es funda una Almoïna que ha de distribuir entre els pobres per Pasqua *camises i bragas* i per Tots Sants *tunicas*;¹¹⁰ a Millau el 1286 es crea la confraria de Sant Jaume amb la finalitat explícita de distribuir pa i assistir als pelegrins en camí cap a Compostel·la;¹¹¹ i a Barcelona es dona vida a una específica *confraria Sancti Spiritus claudorum, cecorum ac pauperum civitatis Barchinone*,¹¹² mentre que a l’església de Sant Tomàs de Lleida s’ha articulat, ja en el segle XII, un *cimiterio pauperum*.¹¹³

Les esmentades donacions a pobres o a doncelles a maridar poden trobar un receptacle adient en les entitats específicament creades en diverses parròquies, com els bacins o col·lectes per a doncelles a maridar,¹¹⁴ objectiu també assumit per cofraries com la creada a València el 1293 mitjançant les donacions d’uns mercaders explícitament destinades a ajudar a maridar òrfenes.¹¹⁵ De manera encara més estesa, es creen institucions similars per alimentar pobles: a la ciutat de Barcelona vuit institucions parroquials sostenen específics plats per a socórrer pobres.¹¹⁶ Aquesta canalització institucional de l’ajut ofert reproduïx els mecanismes de solidaritat i de gradació social que es volen mantenir en la societat urbana. Per això es generen unitats específiques per assistir als “pobres vergonyants”,¹¹⁷ és a dir, els membres de la parròquia que sofreixen ocasionals situacions de necessitat i que seran assistits temporalment d’acord a la seva condició i posició social, rebent diners o materials, com és la farina per al pa.¹¹⁸ L’exemple més emblemàtic és el metge Francesc Granollacs, el qual, tot i provenir d’una família que havia servit a la cort reial, patí malalties que l’impediren treballar i requerí diverses vegades l’ajut del plat dels pobres de la parròquia del Pi, on hi consta el 1450, el 1454, el 1465 i encara el 1485 com a “mestre Granollàs metge”.¹¹⁹ Altres institucions atendran els pobres de solemnitat o *pauperes verecundos*, havent de posar un ordre que mena a

109. John HENDERSON, *Pietà e carità nella Firenze del basso medioevo*, Le Lettere, Florència, 1999, p. 488-492.

110. Christian GUILLERÉ, “Assistance et charité à Gêrone...”, vol. 1, p. 195.

111. Suzanne F. ROBERTS, “Les consulats de Rouergue et l’assistance urbaine au XIIIe et au début du XIVe siècles”, *Assistance et charité*, Édouard Privat éditeur, Tolosa, 1978, p. 136.

112. Núria COLL, *La pobreza y la asistencia a los pobres en la Cataluña medieval*, Manuel Riu (dir.), Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Barcelona, 1981-1982, vol. 2, p. 294

113. Arxiu Capitular de Lleida, Llibre Verd, f. 64r.

114. Suzanne F. ROBERTS, “Les consulats de Rouergue...”, p. 137.

115. Jaime CASTILLO, “Asistencia, matrimonio e inserción social: la loable confraria e almoïna de les òrfenes a maridar”, *Saitabi*, 43 (València, 1993), p. 135-145.

116. Ana Magdalena LORENTE, “El plato de los pobres vergonzantes de la parroquia de Santa María del Mar, en Barcelona”, *La pobreza y la asistencia a los pobres en la Cataluña medieval*, Manuel Riu (dir.), Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Barcelona, 1980, vol. 1, p. 153-154.

117. Manuel RIU, Joan PINTÓ, “La documentación de la primera mitad del siglo XIV conservada en el archivo de la basílica de Santa María del Mar (Barcelona)”, *La pobreza y la asistencia a los pobres en la Cataluña medieval*, Manuel Riu (dir.), Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Barcelona, 1980, vol. 1, p. 236, per exemple.

118. Salvador CLARAMUNT, “Una primera aproximación para establecer un plano de la pobreza vergonzante en el arrabal de la Rambla de Barcelona a lo largo del siglo XV”, *La pobreza y la asistencia a los pobres en la Cataluña medieval*, Manuel Riu (dir.), Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Barcelona, 1981-1982, vol. 2, p. 368-382.

119. Carme BATLLE, “Els Granollacs, metges de Barcelona (segle XV). De la cort del rei a la beneficència parroquial”, *La pobreza y la asistencia a los pobres en la Cataluña medieval*, Manuel Riu (dir.), Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Barcelona, 1981-1982, vol. 2, p. 389-391.

classificar aquells que tenen dret a ser assistits com a *paupere matricularii*.¹²⁰ L'elevat volum de donacions rebudes i l'articulació de béns permanents, com les propietats i destacadament la gestió de censals morts, obliga a desenvolupar aquestes entitats, amb els baciners actuant segons unes regulacions que inclouen específiques ordinacions per a la correcta gestió.¹²¹

En aquest context, l'entorn catedralici genera les Pies Almoines. Institucionalment ben separades de les cases de caritat adreçades a atendre al propi clergat, com a Barcelona,¹²² es van articulant tot seguint el ritme del creixement urbà, a partir del segle XII —el 1168 a Lleida—¹²³ i sobre tot en el XIII —el 1228 a Girona—¹²⁴ assolint una gran visualització externa: a la Barcelona baixmedieval s'ha calculat que hi havia uns “tres centenars de pobres que dinaven quotidianament al refetor”.¹²⁵ Sumant nombroses donacions, les pies almoines gestionen una gran quantitat de propietats, béns, drets i jurisdiccions,¹²⁶ amb tota la seva complexitat, que inclou l'assumpció de diverses obligacions, que tant poden ser culturals com pensions¹²⁷ i, notòriament, la immersió en totes les inherents problemàtiques jurisdiccionals, rendístiques i socials¹²⁸ que imposen esmerçar recursos, esforços i estratègies en el coetani joc del poder.¹²⁹

De manera destacada, totes les viles i ciutats s'omplen d'hospitals. Gairebé tothom qui disposa de capital suficient opta per crear un petit hospital. El 1348, per exemple, el mercader vigatà Ramon Terrades, sorprès de mort a Mallorca, llega els seus béns per crear un hospital a la seva ciutat de Vic, el qual, a final de segle, constava d'una nau

120. Guillermo ARAMAYONA, “El cuaderno de 1421 de ‘El bací dels pobres vergonyants’ de la parroquia de Santa María del Mar, de Barcelona”, *La pobreza y la asistencia a los pobres en la Cataluña medieval*, Manuel RIU (dir.), Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Barcelona, 1981-1982, vol. 2, p. 173.

121. Salvador CLARAMUNT, “Los ingresos del ‘bací o plat dels pobres’ de la parroquia de Santa María del Pi de Barcelona de 1434 a 1456”, *La pobreza y la asistencia a los pobres en la Cataluña medieval*, Manuel RIU (dir.), Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Barcelona, 1980, vol. 1, p. 374-384.

122. Josep BAUCCELLS, “Gènesi de la Pia Almoina de la Seu de Barcelona: els fundadors”, *La pobreza y la asistencia a los pobres en la Cataluña medieval*, Manuel RIU (dir.), Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Barcelona, 1980, vol. 1, p. 20-21.

123. *Concedimus Helemosinae decimas omnium decimarum, primiciarum, defunctorum et fructuum omnium rerum quas non habemus vel Deo propiti habituri sumus in Miquinzena et in Tamarit et in Stupannano et usque ad Balagarium* (Jaime VILANUEVA, *Viage literario a a las Iglesias de España*, Real Academia de la Historia, Madrid, 1851, vol. 16, p. 253).

124. Christian GUILLERÉ, “Une institution charitable face aux malheurs du temps: la Pia Almoina de Gérone (1347-1380)”, *La pobreza y la asistencia a los pobres en la Cataluña medieval*, Manuel RIU (dir.), Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Barcelona, 1981-1982, vol. 2, p. 313-332.

125. Josep BAUCCELLS, “Gènesi de la Pia Almoina...”, vol. 1, p. 17.

126. Tomàs LÓPEZ PIZCUETA, “La presencia a Barcelona de la Pia Almoina de la Seu, segles XIII-XIV”, *Expansió urbana i plantejament a Barcelona. Materials del IV Congrés d'Història de Barcelona (1995)*, Joan ROCA (ed.), Institut Municipal d'Història de Barcelona-Editorial Proa, Barcelona, 1997, p. 19-27.

127. Prim BERTRAN, “L'almoina de la Seu de Lleida a principis del segle XV”, *La pobreza y la asistencia a los pobres en la Cataluña medieval*, Manuel RIU (dir.), Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Barcelona, 1981-1982, vol. 2, p. 356-358.

128. Rosa LLUCH, “Remences redimits. El domini de l'Almoina del Pa de la Seu de Girona (1331-1458)”, *Anuario de Estudios Medievales*, 27/2 (Barcelona, 1997), p. 869-901.

129. Tomàs LÓPEZ PIZCUETA, “Estudio de un patrimonio urbano: la Pia Almoina de Barcelona en los siglos XIII-XIV”, *Acta historica et archaeologica Mediaevalia*, 18 (Barcelona, 1997), pp. 443-450.

amb dotze llits i una altra habitació per a les dones.¹³⁰ És una pràctica pietosa que es mantindrà al llarg de tota l'edat mitjana (es continua fent abans de tancar el segle XV *ad divinum cultum Christique pauperum hospitalitatem et refeccionem*)¹³¹ i que, sorgida de la pietat cristiana, congrega tots els estaments, inclosa la casa reial.¹³²

Un cop fundats, els centres es van enriquir mitjançant nombroses deixes provinents dels respectius consells municipals¹³³ i, destacadament, de particulars.¹³⁴ Aquests, sobretot en els seus testaments, entre altres donacions assistencials,¹³⁵ no s'obliden de beneficiar a la majoria dels hospitals locals.¹³⁶ Les donacions contribueixen a posicionar els centres a cada indret: a Lleida, per exemple, a la segona meitat del segle XII, els llegats a l'hospital de Pere Moliner estan presents en el 96,71% de les deixes a centres assistencials; l'hospital de llebrosos en el 72,3% i el de Santa Maria Magdalena en el 49,85 %, concordant així amb les dimensions que estan assolint aquests centres respecte d'altres que resten menors com el de Sant Martí, el del Sant Esperit i el fundat per Joan Cordaverd.¹³⁷ La motivació sempre és pietosa, raó per la que la capella no hi sol faltar, essent moltes vegades singularitzada en les donacions.¹³⁸

El dinamisme urbà propicia diverses evolucions. És el cas de les confraries nascudes per ajudar als propis membres, a vegades centrant-se en la bona mort, que van ampliant actuacions i que poden culminar en la creació d'hospitals.¹³⁹ A Oviedo, per posar un altre exemple, l'alberg de la corporació dels hortolans esdevé pròpiament un hospital, i per això serà conegut com *la compaña del espital de Santiago de los hortolanos*.¹⁴⁰

Vivint aquestes expressions de pietat, el volum de centres assistencials esdevé molt elevat a cada vila i ciutat. A Arle, per exemple, mentre a l'alta edat mitjana sols hi havia l'hospital fundat pel bisbe Sant Cesari a inicis del segle VI, a partir de la segona meitat del segle XII la ciutat s'endinsa en una pluralitat i diversitat d'ofertes assistencials.¹⁴¹

130. Jordi ROCA, "Hospital de la Santa Creu 1348-2005: 650 anys de servei a la comarca", *Gimbernat*, 43 (Barcelona, 2005), p. 124-125.

131. Grup ERDOC, "Els capítols de fundació de l'hospital de Santa Magdalena (s. XV). Presentació del text", *Finestrelles*, 7 (Sant Andreu de Palomar, Barcelona, 1995), p. 17-33.

132. Mercedes GALLET, "Aproximación a un modelo medieval de institución sanitaria: el hospital de la Reyna", *Saitabi*, 31 (València, 1981), p. 75-76.

133. Per exemple: Arxiu Històric Comarcal del Baix Ebre, fons Tortosa, Clavari, 24, p. 278.

134. Arxiu Comarcal del Baix Camp, Pergamins, carpeta Hospital, 45.

135. Marie-Simonie DE NUCÉ DE LAMOTHE, "Les diverses formes de charité à Toulouse d'après les testaments", *Assistance et charité*, Édouard Privat éditeur, Tolosa, 1978, p. 169-189.

136. Jacqueline CAILLE, "Hospices et assistance à Narbonne (XIIIè-XIVè siècle)", *Assistance et charité*, Édouard Privat éditeur, Tolosa, 1978, p. 261-262.

137. Flocel SABATÉ, *Història de Lleida. Alta edat mitjana*, Pagès editors, Lleida, 2003, vol. 2, p. 304-306.

138. Joan-Albert ADELL, "L'hospital de pobres de Santa Magdalena de Montblanc i l'arquitectura hospitalària medieval a Catalunya", *Acta historica et archaeologica Mediaevalia*, 4 (Barcelona, 1983), p. 243.

139. Arnaud RAMIÈRE DE FORTANIER, "Hospitalité et charité à Fanjeaux et dans sa région: les confrères de Notre-Dame", *Assistance et charité*, Édouard Privat éditeur, Tolosa, 1978, p. 148-149.

140. Maria Josefa SANZ, "Notas documentales sobre Oviedo y las peregrinaciones: la cofradía de la catedral y el hospital de Santiago", *Medioevo Hispano. Estudios in memoriam del Prof. Derek W. Lomax*, Sociedad Española de Estudios Medievales, Madrid, 1995, p. 339.

141. Gérard GIORDANENGO, "Les hôpitaux arlesiens...", p. 189.

Totes les poblacions compten amb institucions que han evolucionat de manera molt diversa segons la respectiva captació de recursos econòmics, combinant hospitals petits i mitjans, que sumen poques habitacions tot i comptar normalment amb celler i cuina, a costat d'altres que van assolint una gran complexitat, com el que a Marsella compta amb la gran sala d'homes –*lo grand espital en que fasson los homes*– amb 60 llits el 1340 i 63 el 1350, a més de *l'espital de les dones*, que n'aplega, respectivament, 24 i 27.¹⁴² Els hospitals s'insereixen plenament en la vida urbana, raó per la que fins i tot són percebuts sota diferents noms segons el descriptiu que s'adopti de referència: a Girona el mateix centre és conegut com a hospital de la Seu, dels Capellans, de Sant Pere o el Vell.¹⁴³ La fonamentació religiosa que avala la seva existència comporta reproduir la segmentació amb les comunitats religiosament inassimilables, com els jueus, els quals en no poder ser mesclats amb la resta de població,¹⁴⁴ disposen dels respectius hospitals, també justificats en els propis mecanismes de pietat i caritat religiosa.¹⁴⁵

D'acord amb la finalitat assistencial, molts hospitals també ofereixen un servei extern a fi de donar menjars i almoines a pobres que hi vagin a captar,¹⁴⁶ sumant la diversitat d'actuacions assistencials que caracteritza tots els grans hospitals.¹⁴⁷ Així, els acollits pel centre configuren un ventall ben ample, com a voltes s'especifica: en crear l'hospital a Figueres el 1313 es detalla que s'hi ha de rebre i alimentar malalts, captaires i pobres, a més d'allotjar frares predicadors i altres religiosos pobres.¹⁴⁸ De tota manera, les mateixes deixes fundacionals poden anar especialitzant els centres: a Marsella a inicis del segle XIII la família Roquefort funda un hospital centrat en atendre viatgers.¹⁴⁹ Una atenció especial solen rebre els nens abandonats, ja sigui per crear centres específics *pro expositis educandis*, segons es diu a Cracòvia,¹⁵⁰ o especificant, si més no, unitats especialitzades dins de l'hospital, com es farà a Barcelona a partir de 1401.¹⁵¹ Semblantment, la tipolo-

142. Noël COULET, "Hôpitaux et oeuvres d'assistance dans le diocèse et la ville d'Aix...", p. 229, 250.

143. Anna GIRONELLA, "La cultura de la caritat: inventari dels béns de l'hospital de la Seu (Girona, 31 de gener 1342)", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 42 (Girona, 2001), p. 165.

144. Gabriel SECALL, "La comunitat hebrea de Santa Coloma de Queralt (1347-1350). Aportació històrica", *Aplecs de treball del Centre d'Estudis de la Conca de Barberà*, 5 (Montblanc, 1983), p. 211.

145. Carme BATLLE, Montserrat CASAS, "La caritat privada i les institucions benèfiques de Barcelona (segle XIII)", *La pobreza y la asistencia a los pobres en la Cataluña medieval*, Manuel Riu (dir.), Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Barcelona, 1980, vol. 1, p. 147-149.

146. Ángel Luis MOLINA, Amparo BEJARANO, *La asistencia sanitaria en a edad media: el hospital de San Antolín de Palencia (ss. XII-XVI). Organización y financiación*, Servicio de Publicaciones de la Universidad de Murcia, Murcia, 2002, p. 54.

147. Ann Katherine ISAACS, "Welfare in an Italian City-State: Siena and the Hospital of Santa Maria della Scala", *The Welfare state Past, Present, Future*, Henry JENSEN (ed.), Edizioni Plus-Università di Pisa, Pisa, 2002, p. 173-177.

148. Rafel TORRENT, "El Castillo de la carta-pobla de Figueras, su primer hospital y la capilla de San Sebastián", *Anales del Instituto de Estudios Ampurdaneses*, 4 (Figueres, 1963), p. 104.

149. Paul AMARGIER, "La situation hospitalière à Marseille...", p. 240.

150. Michèle REVEL, "Le rayonnement à Rome et en Italie de l'ordre du Saint-Esprit de Montpellier", *Assistance et charité*, Édouard Privat éditeur, Tolosa, 1978, p. 240.

151. Teresa VINYOLES, Margarida GONZÁLEZ, "Els infants abandonats a les portes de l'hospital de Barcelona (anys 1426-1439)", *La pobreza y la asistencia a los pobres en la Cataluña medieval*, Manuel Riu (dir.), Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Barcelona, 1981-1982, vol. 2, p. 191-285.

gia del malalt motiva alguns tractes específics als ceccs, per als que es crea *l'hôpital des Quinze-Vingts* a París.¹⁵²

A partir del segle XII, l'especialització més estesa i difosa a les afores de les viles i ciutats està configurada per les llebroseries. Aquestes combinen l'aïllament i l'auxili en concordança amb l'atenció que procura l'Església sorgida de la reforma gregoriana vers aquests malalts, la convicció de l'espiritualitat que relaciona la lepra amb el pecat, sobretot la luxúria, i l'atenció de la retrobada medicina humoral en aportar una explicació física que no contradiu les valoracions religioses perquè el mateix temperament melancòlic que propicia la lepra també afavoreix la luxúria.¹⁵³ L'assistència a les afores de les poblacions també té el suport bíblic: la paràbola evangèlica explica que Déu després de la mort preferí l'ulcerós Llätzer al ric Epuló,¹⁵⁴ alhora que el mandat levític imposa excloure els mesells: *ut eiiciant de castris omnem leprosum*.¹⁵⁵ En realitat l'allunyament no amaga la por a la malaltia, força estesa com és clar en l'elevat nombre de llebroseries que es van fundant i amb imposicions específiques, fins i tot notarials a la baixa edat mitjana, de segregació, evitant el contacte amb persones i aliments i, alhora, obligant-los a viure de l'almoïna.¹⁵⁶ En fer-se'n ressò, el concili Laterà III el 1179 incentiva la creació de llebroseries amb la corresponent dotació econòmica,¹⁵⁷ al mateix temps que preserva els drets de les respectives parròquies¹⁵⁸ i consolida una exclusió que mena, en realitat, a la progressiva degradació baixmedieval d'aquests centres d'acollida.¹⁵⁹

El destorb que pot provocar un orat a la vital societat urbana baixmedieval en justifica la seva reclusió i fins i tot que també es creïn centres específics. En la cèlebre proposta per a fundar un centre d'acollida per a bojós a València, s'esmenta tant el perill que poden suposar els furiosos com la necessitat de protegir els ingenus:

En la present ciutat ha molta bona obra pia, e de gran caritat a sustentació, emperò una n'hi manca que és de gran necessitat, ço és, un spital o casa on los pobres innocents e furiosos fosen acollits, car molts pobres innocents e furiosos van per aquesta ciutat, los quals passen grans desayres de fam, fret e injúries, per tal com per sa innocència e furor no saben guanyar ni demanar ço que han mester per sustentació de llur vida, e per ço dormen per les carreres e perexen de fam e de fret. E moltes injúries e enugs, e, senyaladament, lla

152. Léon LE GRAND, "Les Quinze-vingts depuis leur foundation jusqu'à leur translation au faubourg Saint-Antoine (XIIIe-XVIIIe siècle)", *Mémoires de la Société de l'Histoire de Paris et l'Île de France*, 13-14 (París, 1887), p. 11-23.

153. Françoise BÉRIAC, *Histoire des lépreux au moyen Age*, Editions Imago, París, 1988, p. 17-56.

154. *Lluc*, 16, 19-31.

155. *Números*, 5, 2.

156. Alain GUERREAU, Yves GUY, *Les cagots du Béarn. Recherches sur le développement inégal au sein du système feudal européen*, Minerve, Montrouge, 1988, p. 56-57.

157. Robert I. MOORE, *The formation of the persecuting society. Power and deviance in western Europe, 950-1250*, Basil Blackwell, Oxford, 1990, p. 51-53.

158. Françoise BÉRIAC, *Histoire des lépreux...*, p. 361.

159. François-Olivier TOUAULT, *Maladie et société au Moyen Âge. La lepre, les lépreux et les léproseries dans la province ecclésiastique de Sens jusqu'au milieu du XIVe siècle*, De Boeck & Larquier, Paris-Brussel-les, 1998, p. 755-767.

on los troben adormits los nafren e-n maten alguns, e a algunes fembres innocents aonten; e axí mateix los pobres furiosos fan dan a moltes persones anant per la ciutat.¹⁶⁰

Aquest hospital, certament, no tindrà cap altra funció que recollir folls, entre 1409 i 1493,¹⁶¹ raó per la que explícitament la bibliografia especialitzada li ha negat la consideració de primer centre psiquiàtric.¹⁶² De fet, la descripció que en fa Münzer en visitar-lo el 1494 evidencia tant la consideració del foll com la funció d'aquest centre:

*Hay cierta noble casa y fundación donde sólo se reciben los locos, los tontos, los melancólicos y los furiosos de uno y otro sexo. Vi muchísimos, entre otros a un joven muy furioso, atado con una cadena de hierro en una jaula. Nuestros compañeros lo invitaron a que rezara, por unos cuantos denarios. El comenzó a rezar en hebreo y a proferir contra los cristianos blasfemias de judíos. Lo hizo así porque era hijo de un riquísimo marrano que desde pequeño lo educó ocultamente en el judaísmo. Descubierto el padre de este modo, fue quemado en la hoguera. Esta fundación es solamente para los artesanos de la ciudad. Tiene anualmente dos mil ducados de renta. En ella se recogen nada más que los hijos de los artesanos no nobles. Es una hermosa fundación y está muy bien ordenada en todo.*¹⁶³

L'Europa coetània recorre a solucions semblants, creant hospitals especialitzats, com a Ruán o a Londres, o destinant espais específics dins de centres majors com la casa per a bojós que singularitza, a Saragossa, l'hospital de Nostra Senyora de Gràcia el 1425,¹⁶⁴ els vint llits per a *enfermos y los locos desfallcidos de seso natural*, que detalla l'hospital de Jesucrist a Còrdova¹⁶⁵ o els compartiments que hi dedica, a Barcelona, l'hospital d'en Colom.¹⁶⁶

Els hospitals tenen molta cura per captar els béns dels que s'hi acullen, raó per la que, només arribar al centre, el confessor i l'infermer procuren conèixer què posseeixen¹⁶⁷ i, si més no, com a mínim la roba dels difunts passarà a incrementar els béns de

160. Mateu RODRIGO, "El mercedari fra Joan Gilabert i l'Hospital dels Innocents de València", *De hospitium, folls i malalts. L'Hospital General de València*, Miguel ROSSELLÓ, Rafael SORIANO (coords.), Ajuntament de València, València, 2002, p. 44.

161. Hélène TROPÉ, *Locura y sociedad en la Valencia de los siglos XV al XVII. Los locos del Hospital de los Inocentes (1409-1512) y del Hospital General (1512-1699)*, Diputació de València, València, 2004, p. 27-38.

162. *La fundación del manicomio de Valencia no supuso el nacimiento de la psiquiatría, entre otras razones porque la medicina de esos tiempos daba respuestas erráticas, toscas y poco imaginativas al problema de la locura* (Enrique GONZÁLEZ DURO, *Historia de la locura en España*, Temas de Hoy, Madrid, 1994, vol. 1, p. 36); matisant, doncs, les obres de divulgació que han insistit en presentar-lo com el primer exemple de psiquiàtric d'Europa (Coral CUADRADA, *El llibre de la pesta...*, Rafael Dalmau editor, Barcelona, 2012, p. 175).

163. Jerónimo MÜNZER, *Viaje por España y Portugal (1494-1495)*, Ediciones Polifemo, Madrid, 1991, p. 57.

164. Enrique GONZÁLEZ DURO, *Historia de la locura...* vol. 1, p. 42.

165. Alfonso FRANCO, "Un hospital para locos en Córdoba (1443-1473)", *Poder y sociedad en la Baja Edad Media hispánica: estudios en homenaje al profesor Luis Vicente Díaz Martín*, Carlos M. REGLERO (ed.), Universidad de Valladolid, Valladolid, 2002, vol. 1, p. 393-413.

166. Emilio MITRE, *Fantasmas de la sociedad...*, p. 83-84.

167. Manuel SÁNCHEZ MARTÍNEZ, "Las cuentas de un hospital medieval: La Santa Creu de Barcelona (1430-1431)", *Ciudad y hospital en el Occidente europeo 1300-1700*, Teresa HUGUET-TERMES, Pere VERDÉS-PIJUAN, Jon ARRIZABALAGA, Manuel SÁNCHEZ-MARTÍNEZ (eds.), editorial Milenio, Lleida, 2014, p. 191-192.

l'hospital.¹⁶⁸ El gruix de les rendes dels hospitals s'ha acumulat gràcies a les progressives donacions i el seu rendiment. La seva varietat obliga a una gestió complexa, havent de gestionar moltes propietats, ja sigui mitjançant fórmules emfiteútiques o d'altra mena;¹⁶⁹ regir dominis feudals, raó per la que a Girona el 1393 es pot parlar de *tots los homes propis del Hospital Nou de Girona*;¹⁷⁰ i destacadament controlar instruments de deute com els censals morts a la Corona d'Aragó, a voltes adquirits i sovint rebuts per donació i herència,¹⁷¹ els quals en no pocs casos constitueixen el gruix del finançament.¹⁷² Una ullada a qualsevol hospital europeu els mostra com a grans administradors de béns, ja siguin terres o rendes, obligats no poques vegades a encarar complicades actuacions.¹⁷³

Conseqüentment, els hospitals requereixen de nombrosos oficials per controlar la diversitat de rendes, sota denominacions diverses segons circumstàncies i tradicions: procuradors, administradors, batlles, tresorers... Es generen nodrits arxius de cabdal significació per a consignar-ne els drets i rendes posseïts i la seva gestió,¹⁷⁴ bé que lamentablement el pas del temps ha infligit importantíssimes pèrdues documentals.¹⁷⁵ El control de les diferents fonts d'ingressos reclama una creixent dedicació de recursos humans i econòmics arran de les creixents dificultats i disputes que s'hi van afegint,¹⁷⁶ atès que, com es diu a l'hospital de Girona, *per potencia dels pabordres e estucia delcuns procuradors e per flacha justicia, quia potencioribus pares esse non possumus*.¹⁷⁷ En tots els escenaris la gestió de les rendes dels hospitals esdevé altament problemàtica: a Burgos, l'hospital del Rei, precisament per acumular moltes rendes i una intensa activitat ramadera, es veu immers en nombrosos conflictes, especialment amb diversos nobles.¹⁷⁸

168. Dolors PIFARRÉ, "Dos visitas de comienzos del siglo XIV a los hospitales barceloneses d'en Colom y d'en Marcús", *La pobreza y la asistencia a los pobres en la Cataluña medieval*, Manuel RU (dir.), Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Barcelona, 1980, vol. 1, p. 89.

169. Arxiu Capitular de Lleida, calaix 147, carpeta 2, número 2.

170. Arxiu Històric de la Ciutat de Girona, I.1.2.1, lligall 7, llibre 3, fol. 12r.

171. Jordi MORELLÓ, "Finanzas hospitalarias y deuda pública: los censales de la Santa Creu de Barcelona en torno a 1500", *Ciudad y hospital en el Occidente europeo 1300-1700*, Teresa HUGUET-TERMES, Pere VERDÉS-PIJUAN, Jon ARRIZABALAGA, Manuel SÁNCHEZ-MARTÍNEZ (eds.), editorial Milenio, Lleida, 2014, p. 218-220 i 240.

172. Francesc Xavier RIVERA, "L'administració de l'hospital d'en Castelltort l'any 1492, un segle després de la seva fundació", *Miscel·lània Cerverina*, 11 (Cervera, 1997), p. 106-107.

173. Ann Katherine ISAACS, "Welfare in an Italian City-State: Siena and the Hospital of Santa Maria della Scala", *The Welfare state Past, Present, Future*, Henry JENSEN (ed.), Edizioni Plus-Università degli Studi di Pisa, Pisa, 2002, p. 173-177.

174. Reis FONTANALS, "Asistencia y municipio a través de las fuentes medievales y modernas del Hospital de la Santa Creu de Barcelona"; Salvatore MARINO, "Las fuentes hospitalarias italianas (siglos XIV-XVII) el caso del Archivo del Hospital de la Annunziata de Nápoles", *Ciudad y hospital en el Occidente europeo 1300-1700*, Teresa HUGUET-TERMES, Pere VERDÉS-PIJUAN, Jon ARRIZABALAGA, Manuel SÁNCHEZ-MARTÍNEZ (eds.), editorial Milenio, Lleida, 2014, p. 49-73, 75-91.

175. Jacques CHIFFOLEAU, "Charité et assistance en Avignon et dans le comtat Venaissin (fin XIIIe – fin XIVe)", *Assistance et charité*, Édouard Privat éditeur, Tolosa, 1978, p. 59-70.

176. Eric CUYPERS, "Financiën en Ziekenvverzorging", *Het St.-Elisabethziekenhuis te Antwerpen. 750 jaar Gasthuis op 't Elzenveld 1238-1988*, Jacques DE HAES (coord.), Gemeentekrediet, Anvers, 1988, p. 44-53.

177. Lluís BATLLE, "Inventari dels béns de l'hospital de la Seu de Girona", *Estudis universitaris catalans*, 19 (Barcelona, 1934), p. 60.

178. Luis MARTÍNEZ, *El Hospital del Rey de Burgos. Poder y beneficencia en el camino de Santiago*, Universidad de Burgos, Burgos, 2002.

No és d'estrany, doncs, que arreu els procuradors dels hospitals, al front de les respectives accions legals, siguin reiteradament presents en els registres notariais,¹⁷⁹ detallant-hi compres, vendes, crèdits o altres transaccions i obligacions adquirides,¹⁸⁰ impulsant requeriments i si cal actuacions judicials¹⁸¹ i negociant i aollint guiatges, remissions i altres intervencions obtingudes dels diferents senyors i, destacadament del sobirà.¹⁸² Certament, els guiatges i els privilegis de confirmació reial són altament valorats en aquestes circumstàncies.¹⁸³ Es tracta de protegir tots els vessants implicats, començant per les bases de finançament. Els governs municipals acostumen a col·laborar en el mateix sentit. Així, a Puigcerdà, el 1358 el consell municipal afegeix la confirmació de Pere el Ceremoniós a la provisió que obliga que els botiguers i venedors d'oli donin totes les restes d'oli produïdes en les operacions de mesuratge al procurador de l'hospital major dels pobres de la vila.¹⁸⁴

Les ramificacions inherents a aquest complex sistema de dominis s'empelta amb facilitat en els contextos urbans, tensos en un ambient marcat pels conflictes de bàndols¹⁸⁵ i per les disputes de capitalitat regional, les quals comporten fortes tensions jurisdiccionals.¹⁸⁶ A Vic, per exemple, l'alberg dels pobres situat a costat de la catedral anava unit a les possessions del canonge que alhora era prior de la canònica de Santa Maria de l'Estany, afegint-se així a les disputes i estratègies que l'afectessin.¹⁸⁷ Les llargues discussions, en el pas del segle XIV al XV, entorn a la propietat de l'hospital de Sant Jaume d'Altipàs, a la Font de Perelló, entre l'hospital d'Altipàs de Lucca i el rei, no sols posa de relleu els conflictes entorn a la propietat¹⁸⁸ sinó, molt clarament, l'ús que pretén fer el sobirà del càrrec de custodi de l'hospital com una renda amb què beneficiar a determinats súbdits.¹⁸⁹

Les pensions vinculades als hospitals i els salaris i despeses del personal i procuradors, per a fer front als diferents vessants oberts, esdevenen molt elevades.¹⁹⁰ De

179. Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, Notari Joan Eximenis, plec 15, protests e sentències 1390-1399, sense numerar.

180. Arxiu Municipal de Manresa, fons del veguer, volum 4, sense numerar.

181. Arxiu Històric Comarcal del Baix Camp, Reus, pergamins, carpeta Hospital, 10.

182. Arxiu Històric de la Ciutat de Manresa, fons del veguer, llibre 4, sense numerar.

183. Arxiu Històric Comarcal de l'Urgell, Pergamins, caixa 2, 1319; Archives départementales des Pyrénées-Orientales, 1B-163, f. 50v-52v.

184. Sebastià BOSOM, Susanna VELA, *Llibre de les provisions reials de la vila de Puigcerdà*, Fundació Noguera, Barcelona, 2009, p. 86-87.

185. Flocel SABATÉ, "Les factions dans la Catalogne du XIVème siècle", *Histoire et archéologie des terres catalanes au Moyen Âge*, Philippe SÉNAC (ed.), Presses Universitaires de Perpignan, Perpinyà, 1995, p. 339-365.

186. Flocel SABATÉ, "Els eixos articuladors del territori medieval català", *V Congrés Internacional d'Història Local de Catalunya. L'estructuració territorial de Catalunya. Els eixos cohesionadors de l'espai*, L'Avenç, Barcelona, 2000, p. 55-68.

187. Francesc DE ROCAFIGUERA, "Documents del monestir de l'Estany existents a l'arxiu episcopal de Vic 81106-1498", *Studia Vicensia*, 1 (Vic, 1989), p. 129-130.

188. Manuel MILLÁN, "La orden de San Jaime de Altopascio, de Luca, en el hospital de 'La font de Perelló' (1316-1426)", *Santes Creus. Boletín del Archivo Bibliográfico de Santes Creus*, 4/31 (Santes Creus, 1970), p. 87-98.

189. Arxiu de la Corona d'Aragó, Cancelleria, 2219, f. 54r-v; 63v.

190. Paul AMARGIER, "La situation hospitalière à Marseille...", p. 246-247.

fet, hi ha molts salaris a cobrir. Els centres són regits per dirigents que reben diferents noms segons les diferents tradicions -preceptor, magister, comanador, rector, hospitaler, ministre, custodi, consols etc...-¹⁹¹, els quals han de ser assistits per un notori nombre de servidors, assistents i domèstics *per fer tot lo servizi en l'ospital dedins et deforas*.¹⁹² Així, la gestió dels recursos i els emoluments dels responsables de l'hospital s'enduen el gruix dels ingressos.¹⁹³ Xavier Rivera ha pogut comptar, en el cas de l'hospital de Castelltort de Cervera el 1492, que només el 23,52% de la despesa s'ha destinat "a l'obra assistencial, malalts i poncelles a maridar inclosos. I això que hi comptem els capítols de medicines, parament, reparacions, i els salaris d'hospitaler, metge i barber", mentre que el volum restant s'escapa en accions per "reclamar el cobrament de censals via judicial, si era precís, amb tots els recursos possibles, penalitzant amb hostages l'impagaments", i sobretot, a "les pensions dels beneficiats-administradors i en tota mena d'honoraris i salaris de càrrecs municipals o extramunicipals que, més enllà del debat sobre la seva necessitat per al bon funcionament de la institució, col·laboraven molt indirectament en la veritable finalitat de la mateixa".¹⁹⁴

Aquest conjunt de circumstàncies facilita que molts hospitals petits pateixin dificultats de governança, acusacions de mala gestió, conflictes entorn a la titularitat,¹⁹⁵ l'arrendament o la representativitat¹⁹⁶ i interferències entre patrons, autoritats locals i religioses. Aquestes problemàtiques propicien diversos moviments de fusió i vinculació entre centres: l'hospital de Aubagne, per exemple, amb 17 llits, era pròpiament una dependència del de Marsella.¹⁹⁷ La projecció pot fins i tot consolidar ordes específics, com és el cas de l'orde del Sant Esperit, nascut a Montpel·lier amb caràcter assistencial i que, gràcies a gaudir de favor d'Innocenci III, obre una delegació a Roma on es trasllada la direcció de l'ordre, abans de cloure el segle XII.¹⁹⁸ Confraries d'origen laic creades amb finalitats assistencials, hospitals, llebroseries i tota mena de centres van evolucionant en la seva definició i articulació jurídica,¹⁹⁹ incloent fusions i canvis de titularitat.²⁰⁰ Així, la confradia mutualista de Fanjaux havia estat creada al segle XIII amb una finalitat funerària mutualista, per a passar posteriorment a ser un hospital regit per clergues, els quals acaben transferint al segle XVI la gestió als consols locals.²⁰¹ Les intervencions i absorcions municipals acostumen a culminar el recorregut en els segles

191. Noël COULET, "Hôpitaux et oeuvres d'assistance...", p. 228; Arxiu Històric de la Ciutat de Girona, I.1.2.1, lligall 6, llibre 3, f. 46v; llibre 6b, f. 61r.

192. Paul AMARGIER, "La situation hospitalière à Marseille...", p. 244.

193. Prim BERTRAN, "L'Hospital del Sant Esperit de Lleida, segles XII-XV", *Homenatge a la memòria del professor Dr. Emilio Sáez: aplec d'estudis dels seus deixebles i col·laboradors*, Universitat de Barcelona, Barcelona, 1989, p. 324-325.

194. Francesc Xavier RIVERA, "L'administració de l'hospital...", p. 114.

195. Monique GRAMAIN, "Les institutions charitables...", p. 122-124.

196. Arxiu de la Corona d'Aragó, Cancelleria 1913, f. 34r, 39v, 79r, 94r.

197. Paul AMARGIER, "La situation hospitalière à Marseille...", p. 250.

198. Michèle REVEL, "Le rayonnement à Rome...", p. 343-344.

199. Suzanne F. ROBERTS, "Les consulats de Rouergue...", p. 135-141.

200. Arnaud RAMIÈRE DE FORTANIER, "Hospitalité et charité à Fanjeaux...", p. 151.

201. Arnaud RAMIÈRE DE FORTANIER, "Hospitalité et charité à Fanjeaux...", p. 148-149.

XV i XVI²⁰². A Igualada ja en el segle XIV el govern local designa cada any per Sant Andreu els administradors de l'hospital, el qual havia nascut en el segle anterior d'una deixa destinada a fundar, conjuntament, l'hospital i la capella de Sant Bartomeu.²⁰³ De manera semblant, la capella i hospital que Bertran Seva havia fundat a Granollers al segle XIV, resta en possessió dels seus descendents fins que el 1521 el centre assistencial passa a mans municipals.²⁰⁴ És la dinàmica general: els governs municipals van rescatant els hospitals de les seves problemàtiques mitjançant assumir-ne el control i fins i tot la possessió.²⁰⁵

En aquest context, els governs locals malden per aplicar polítiques de fusió vers hospitals generals més eficaços. A Barcelona, el 1401 el consell municipal i el bisbat es posen d'acord per fusionar sis centres assistencials i crear l'Hospital de la Santa Creu,²⁰⁶ el qual rep tot seguit els adients privilegis papals i reials i endega tot un organigrama organitzatiu.²⁰⁷ Des de la fundació, la institució no farà més que incrementar el patrimoni i el protagonisme social, justificant una progressiva ampliació ja ben descrita en el segle XVII²⁰⁸ que li permet especialitzar espais²⁰⁹ i mantenir singularitzades antigues dependències, com clarament la unitat dels llebreros, la qual segles després encara es continuarà descrivint de manera singularitzada com a hospital de Sant Llatzer.²¹⁰ En l'edifici central de l'Hospital també es diferenciaren els espais per a bojos i per a nens abandonats, tal com ho descriurà Guicciardini només entrar en el segle XVI:

*Èvi uno spedale grande dove sono moltissimi infermi in belle ed ornate camere, e per quello che potei vedere mi parvono bene tenuti; nel medesimo spedale si nutricono e' bambini che si espongono; ed eziandio vi stanno e' matti che si chiamono gli orati; e bisogna abbi grande spesa.*²¹¹

202. Gérard GIORDANENGO, "Les hôpitaux arlésiens...", p. 202-204.

203. Ferran GARCIA, "L'hospital d'Igualada, una història de més de vuit-cent anys", *Revista d'Igualada*, 24 (Igualada, 2006), p. 8.

204. Carme BARBANY, "L'Hospital de Granollers, de Bertran de Seva fins als nostres dies", *Ponències*, sense número (Granollers, 1999), p. 80-81.

205. Prim BERTRAN, "L'hospital del Sant Esperit de Lleida...", p. 326.

206. Nativitat CASTEJÓN, *Aproximació a l'estudi de l'Hospital de la Santa Creu de Barcelona*, Fundació Noguera, Barcelona, 2007, p. 23-26.

207. Jon ARRIZABALAGA, "Hospitals, història i medicina: l'hospital de la Santa Creu de Barcelona", *Actes de la VIII trobada d'Història de la ciència i de la tècnica*, Josep BATLLÓ, Jordi FERRAN, Mercè PIQUERAS (eds.), Societat Històrica de la Ciència i de la Tècnica, Barcelona, 2006, p. 205-207.

208. "Lo hospital General de Santa Creu a més del siti que se li donà quant fou la creació de dit Hospital, que era molt gran y capàs, de trenta anys a esta part o altra més cert temps, ha preses totes las casas que-y havia dende la porta del dit Hospital que dóna devant lo Carme fins al cantó del carrer de las Egipcias y todas las casas que eran en dit carrer de las Egipcias, fins al cantó del carrer del hospital y en lo carrer d'en Servelló que es una volta que-y ha en lo carrer del Hospital devant las casas de Ramon Romeu ciutadà honrat, todas las casa que-y tenia dende el canto de dita volta a la part del Hospital, fins a topar amb el corralet del dit Hospital" (Francesc CARRERAS Y CANDI, *Geografia General de Catalunya. La ciutat de Barcelona*, Establiment Editorial de Albert Martin, Barcelona, sense data, p. 896).

209. Rosa Maria GARCIA I DOMÈNECH, *La casa de convalescència (1629-1680), seu de l'Institut d'Estudis Catalans*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1995, p. 15-28.

210. Francesc CARRERAS Y CANDI, *Geografia General de Catalunya...*, p. 896.

211. Francesco GUICCIARDINI, *Diario del viaggio in Spagna*, Edizioni Studio Tesi, Pordenone, 1993, p. 23.

La fusió operada a Barcelona no obsta perquè la pietat cristiana continuï creant noves fundacions, per bé que es procuren els acords: el 1475 unes beates s'acullen a la regla jerònima assentant-se en la capella de Sant Margarita, un dels hospitals fusionats el 1401, on hi articulen un alberg per acollir pobres que hi tinguessin *los lits nets* i elles mateixes el 1484 ocupen un altre dels centres fusionats, Sant Macià, en conveni amb l'Hospital de la Santa Creu per tal que *alguns pobres, algunes vesprades jahen*.²¹² La fusió millora la gestió però pot difuminar i fins i tot perjudicar objectius específics de les entitats integrades. Aurora Pérez ha pogut deduir que la unificació de centres a Barcelona va perjudicar l'atenció dels llebrosos, perquè es va abandonar el projecte de traslladar l'hospital específic a un lloc més adient i espaiós i, davant de les limitacions de capacitat, es va acabar reduint el dret d'admissió, que es centrà en els mesells de la diòcesi, excloent-ne la resta.²¹³

Tanmateix, arreu els governs locals pretenen la mateixa solució per als centres hospitalaris, cercant la racionalització de la gestió i la disminució de la despesa,²¹⁴ tal com s'esmercen esforços a Lleida a partir de 1435²¹⁵ en una dinàmica culminada el 1519,²¹⁶ com s'assoleix a Mallorca el 1456²¹⁷ o com es va aplicant progressivament²¹⁸ a València des de la sortida del segle XV fins reeixir ja en el segle XVI.²¹⁹ És una dinàmica ben generalitzada: el 1531 a Lleó es fusionen els hospital de San Marcelo i de San Antonio.²²⁰

A partir del darrer segle medieval s'ha incrementat la medicalització dels hospitals,²²¹ augmentant la presència de físics, metges, cirurgians, barbers i apotecaris,²²² sota una gamma ben diversa de pagaments i salaris.²²³ Els mateixos governs municipals ho in-

212. Francesc CARRERAS Y CANDI, *Geografía General de Catalunya...*, p. 479-480.

213. AURORA PÉREZ, "El hospital de San Lázaro o casa dels malalts o mesells", *La pobreza y la asistencia a los pobres en la Cataluña medieval*, Manuel RIU (dir.), Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Barcelona, 1980, vol. 1, p. 114-115.

214. Agustín RUBIO, "La red hospitalaria bajomedieval de la ciudad de Valencia", *'De hospitium, folls i malalts'. L'Hospital General de València*, Miguel ROSSELLÓ, Rafael SORIANO (coords.), Ajuntament de València, València, 2002, p. 22.

215. Antoni CONEJO DA PENA, *L'antic hospital de Santa Maria. Seu de l'Institut d'Estudis Ilerdencs*, Institut d'Estudis Ilerdencs, Lleida, 2002, p. 55-66.

216. Prim BERTRAN, "Sobre els inicis d'una institució benèfica baixmedieval: L'hospital de Santa Maria de la Ciutat de Lleida (1435-1519)", *Universitas Tarraconensis*, 10 (Tarragona, 1991), p. 33-53.

217. Iñaki BAZÁN, "Control social y control penal: la formación de una política de criminalización y de moralización de los comportamientos en las ciudades de la España medieval", *Las figuras del desorden. Heterodoxos, proscritos y marginados. Actas del V Congreso de Historia Social de España (Ciudad Real, 10 y 11 de noviembre de 2005)*, Santiago CASTILLO, Pedro OLIVER (dirs.), Siglo veintiuno de España Editores, 2006, p. 283.

218. Mercedes GALLET, "Instituciones hospitalarias y poderes públicos en Valencia", *Saitabi*, 34 (València, 1984), p. 83.

219. Mercedes GALLET, "El proceso de unificación de los hospitales valencianos (1482-1512)", *Estudios dedicados a Juan Peset Aleixandre*, Universitat de València, València, 1982, vol. 2, p. 69-84; Mercedes GALLET, "La unificación de los hospitales en Valencia", *'De hospitium, folls i malalts'. L'Hospital General de València*, Miguel ROSSELLÓ, Rafael SORIANO (coords.), Ajuntament de València, València, 2002, p. 47-51.

220. Montserrat PRADA, "Evolución de un centro asistencial medieval leonés: el hospital de San Marcelo (1084-1531)", *Estudios Humanísticos. Historia*, 1 (Lleó, 2002), p. 95-113.

221. Jacqueline CAILLE, "Hospices et assistance...", p. 274.

222. Gérard GIORDANENGO, "Les hôpitaux arlésiens...", p. 203.

223. Paul AMARGIER, "La situation hospitalière à Marseille...", p. 244-245.

centiven, com s'aprecia en les mesures adoptades per ciutats italianes i adriàtiques com Milà, Venècia, Verona o Ragusa en front dels episodis de pestilència en el mateix segle XV: *sono aiutati dai medici, chirurghi, barbieri e speziari*.²²⁴ Els estatuts i ordinacions adoptats pels hospitals a la sortida del mateix segle sovint inclouen l'obligació de comptar amb físics, i apotecaris²²⁵. Aquest escenari tan diferent respecte dels hospitals del segle XIII, on "l'assistència mèdica era gairebé nul·la"²²⁶, reflecteix una anada cap a uns nous valors,²²⁷ que es pot resumir en l'expressió de Jon Arrizabalaga: "dels hospitals per a pobres malalts als hospitals per a malalts pobres".²²⁸

Si els hospitals són útils per al guariment, es genera una certa demanda del seus serveis, la qual precisament estarà atenta a la diversitat d'ofertes possibles. Una ciutat gran com Avinyó compta amb una gran varietat d'ofertes hospitaleres que, en realitat configuren una gamma de nivells d'acord al grau de riquesa i de pobresa dels assistits.²²⁹ Compensar econòmicament els serveis assistencials rebuts mena els usuaris a una varietat de fórmules en la cessió de béns per a ser assistits.²³⁰

Aquests canvis no desplacen la motivació religiosa en la presidència de tots els vessants del prisma assistencial. L'atenció a la simptomatologia, per exemple en els bojós,²³¹ inclou tractaments a partir de la farmacopea i la cura gràcies a l'adient dieta alimentària, el somni i la cerca d'ambient protegit, a més de possibles actuacions mitjançant ventoses aplicades al cap previament tonsurat, però no es deixa d'incloure en el tractament els aspectes religiosos, com l'assistència a missa.²³² De fet, els mateixos metges que van prenent protagonisme en el sistema sanitari actuen des d'una majoritària sintonia amb l'espiritualitat franciscana,²³³ de tal manera que la figura de Crist, en la seva preocupació pel cos i l'ànima, era el model a seguir pels metges.²³⁴ Igualment, les donacions assistencials mantenen la seva raó de ser en els beneficis salvífics pels

224. Marilyn NICOD, "I medici e la lotta contra la peste a Milano nel quattrocento", *Le epidemie nei secoli XIV-XVII. Atti delle giornate di studio (Fisciano/Università degli Studi-Salerno, 13-14 maggio, 2005)*, Alfonso LEONE, Gerardo SANGERMANO (eds.), Laveglia editore, Salerno, 2006, p. 97-100.

225. Juan Manuel BELLO, Maria Antonia CARMONA, "Ordenanzas del hospital real de Sevilla (años 1500-1526)", *Miscelánea Medieval Murciana*, 21-22 (Murcia, 1997-1998), p. 20.

226. Carme BATLLE, *L'assistència als pobres...*, p. 92.

227. Mirko D. GRMEK, "Le médecin au service de l'hôpital médiévale en Europe occidentale", *History and philosophy of the life sciences*, 4/2 (Florència, 1982), p. 25-64.

228. Jon ARRIZABALAGA, "Hospitals, història i medicina...", p. 207-208.

229. Daniel LE BLEVEC, "Une institution d'assistance en pays Rhodanien: les frères pontifes", *Assistance et charité*, Édouard Privat éditeur, Tolosa, 1978, p. 96-105.

230. Jacqueline CAILLE, "Hospices et assistance...", p. 273-274.

231. Laura BORRÀS, *Més enllà de la raó*, Quaderns Crema, Barcelona, 1999, p. 45-66.

232. Jean-Marie FRITZ, *Le discours du fou au Moyen Âge, XIIe-XIIIe siècles*, Presses Universitaires de France, París, 1992 p. 297-298.

233. Jon ARRIZABALAGA, "Asistencia, caridad y nueva ética de la responsabilidad colectiva ante la salud y la pobreza en el espacio urbano occidental del antiguo regimen", *Ciudad y hospital en el Occidente europeo 1300-1700*, Teresa HUGUET-TERMES, Pere VERDÉS-PIJUAN, Jon ARRIZABALAGA, Manuel SÁNCHEZ-MARTÍNEZ (eds.), editorial Milenio, Lleida, 2014, p. 32-33.

234. Carmel FERRAGUD, "La introducción de los practicantes de la medicina en los hospitales del reino de Valencia durante la baja edad media", *Ciudad y hospital en el Occidente europeo 1300-1700*, Teresa HUGUET-TERMES, Pere VERDÉS-PIJUAN, Jon ARRIZABALAGA, Manuel SÁNCHEZ-MARTÍNEZ (eds.), editorial Milenio, Lleida, 2014, p. 307-308.

donants.²³⁵ Es manté, al llarg de tota l'edat mitjana, la visió del malalt des de l'espiritualitat cristiana, raó per la que ha de rebre el tracte amable, *avec douceur, zèle et affection*.²³⁶ Precisament, els edificis destinats a acollir els assistits estan farcits d'una simbologia i litúrgia religioses,²³⁷ a través d'un intencionadíssim discurs visual impregnat de sentit religiós.²³⁸

3. Assistència i poder a la sortida de l'edat mitjana

La fundació, el 1344, per part del comte de Prades, d'un hospital a costat d'un dels camins més freqüentats,²³⁹ invoca els objectius característics d'assistència en un lloc emboscats i de trànsit difícil, per bé que es prou significatiu que l'indret es situa just al límit de la jurisdicció.²⁴⁰ En l'altre extrem de la zona boscosa i de trànsit difícil, ja dins de la veïna jurisdicció reial, la fundació de l'Hospital de la Font de Perelló per la reina el 1308 i el seu posterior manteniment també invoca els arguments assistencials, amb explícita preocupació per protegir viatgers i pelegrins d'inclèmencies com la puja i el mal temps,²⁴¹ alhora que tant la zona boscosa com la seva costa fins al límit amb el comtat de Prades centren l'espai on per donació reial es pretén assentar l'orde de Sant Jordi d'Alfama.²⁴² Més enllà de l'efectiva activitat assistencial, l'evolució d'aquests centres, per un costat evidencia la preocupació per la defensa i articulació del territori²⁴³ i, per l'altra, aboca a uns conflictes entorn a la propietat que posen de relleu la incapacitat de recursos del monarca i l'estat real del poder.²⁴⁴

L'esmentat interès del rei per compensar serveis rebuts mitjançant oferir càrrecs com la custòdia de l'hospital del Perelló s'afegeix als guanys que la casa reial espera rebre de diferent manera dels centres als que té accés, de la mateixa forma que ja en el segle XIII obtenia beneficis de la fundació de l'hospital de Sant Vicenç a València.²⁴⁵

235. Per exemple: *propter remissione peccatorum meorum et fratrum nostrorum et omnium fidelium defunctorum* (Arxiu Capitular de Lleida, pergamins calaix 7 blau / calaix 174 pergami A).

236. Danièle ALEXANDRE-BIDON, Rémi RIVIÈRE, *La santé au Moyen Âge*, Tour Jean-Sans-Peur, París, 2008, p. 19.

237. Éliane GONDINET-WALLSTEIN, "Le jugement dernier", *Hôtel-Dieu. Hospices de Beaune*, Jean-Christophe Delpierre (ed.), Beaux Arts magazine, París, 2001, p. 18-21.

238. Francesca ESPAÑOL, "La tutela espiritual de los enfermos y su marco arquitectónico. Advocaciones y escenarios culturales en los hospitales de la Corona de Aragón en la edad media", *Ciudad y hospital en el Occidente europeo 1300-1700*, Teresa HUGUET-TERMES, Pere VERDÉS-PIJUAN, Jon ARRIZABALAGA, Manuel SÁNCHEZ-MARTÍNEZ (eds.), editorial Milenio, Lleida, 2014, p. 398-399.

239. Antoni CONEJO DA PENA, "L'hospitalet de l'infant Pere 'in loco vocato Coyll de Balaguer'", *L'infant Pere d'Aragó i d'Anjou 'molt graciós e savi senyor'*, Antoni CONEJO DA PENA (ed.), Cossetània editors, Valls, 2015, p. 300-341.

240. Flocel SABATÉ, "El veguer i la vegueria de Tortosa i la Ribera d'Ebre al segle XIV", *Recerca*, 2 (Tortosa, 1997), p. 118-126

241. Arxiu de la Corona d'Aragó, Cancelleria, reg. 2219, f. 39r.

242. Regina SAINZ DE LA MAZA, *L'orde català de Sant Jordi d'Alfama (1201-1409)*, Pagès editors, Lleida, 1991, p. 15-16.

243. Antoni CONEJO DA PENA, "Assistència hospitalària i defensa del territori al Baix Ebre: la fortalesa-hospital de Sant Jordi d'Alfama i l'hospital del Perelló", *Recerca*, 8 (Tortosa, 2004), p. 251-273.

244. Gerard MARÍ, "La memòria de Blanca d'Anjou i Jaume II en la lluita pel control de l'hospital de la Font de Perelló (1308-1443)", *Acta Històrica et Archaeologica Mediaevalia*, 29 (Barcelona, 2008), pp. 345-368.

245. Robert I. BURNS, "Un monasterio-hospital del siglo XIII: Sant Vicente de Valencia", *Anuario de Estudios Medievales*, 4 (Barcelona, 1967), p. 107-108.

Més clarament, a Sevilla, l'impuls de l'arquebisbe per fusionar o suprimir hospitals petits o mal administrats es complementa amb la creixent ingerència del sobirà, qui imposa les ordinacions de 1500.²⁴⁶ Precisament, i de manera encara més directa, l'ordre de Sant Llàtzer es reprèn a la sortida del segle XV a Castella entre les estratègies de consolidació de la monarquia dels Reis Catòlics.²⁴⁷

L'hospital contribueix poderosament a mantenir un determinat ordre social i, amb això, a sostenir els respectius senyors. És ben clar en les ordinacions amb les que, entre 1300 i 1312, el senyor de Híjar va endreçant l'hospital local, incloses les condicions per a l'estada, el dret d'admissió, el reglament i deures com anar a captar, excepte en els casos en què *alguno o algunos de los sobreditos hombres o muller serà tan decaído de vielleza que no pueda demandar por toda la villa por su pie*.²⁴⁸

De fet, les motivacions espirituals que sempre justifiquen les fundacions dels hospitals es poden complementar amb altres intencions. Així, la creació de l'hospital de Sant Antoni a Segovia per Diego Árias de Ávila, el 1460, inclou tota una estratègia de promoció del llinatge, amb la intenció d'afermar el seu poder a la ciutat, consolidant-ne la memòria familiar i fins i tot netejant-la, en tracta d'ocultar orígens jueus.²⁴⁹

En participar del mateix context religiós, els nobles, assumint les preocupacions espirituals, protagonitzen destacades activitats sota invocació pietosa, com la fundació d'hospitals en els seus dominis, segons fan els Velasco a Medina de Pomar i a Briviesca. Significativament, quan en el segle XVI el nou senyor minimitza la seva inversió econòmica en el darrer, són els representants de la vila qui, per via judicial, l'obligaran a continuar les obres.²⁵⁰ En un context ben diferent, a la Basilea del segle XIII, la creació de l'hospital s'emmarca plenament en la voluntat de les autoritats municipals d'extreure competències a les eclesiàstiques i, alhora, afermar la pròpia posició també davant de l'emperador.²⁵¹

L'afermament de la cohesió dels col·lectius urbans, sumant a la vitalitat socioeconòmica tots els avals jurídics,²⁵² filosòfics²⁵³ i teològics,²⁵⁴ no sols comporta la capacitat

246. Juan Manuel BELLO, Maria Antonia CARMONA, "Ordenanzas del hospital real de Sevilla (años 1500-1526)", *Miscelánea Medieval Murciana*, 21-22 (Murcia, 1997-1998), p. 13-14.

247. Rafaël HYACINTHE, "La Corona, las ciudades...", p. 136-149.

248. Maria Teresa IRANZO, "Pobreza, enfermedades y símbolos del poder señorial en Híjar. El hospital de la Santa Cruz, 1300-1312", *Aragón en la Edad media*, 13 (Saragossa, 1997), p. 120.

249. María del Pilar RÁBADE, "Mecenazgo religioso y estrategias familiares en la Segovia del siglo XV: Diego Árias de Ávila y el Hospital de San Antonio", *Anuario de Estudios Medievales*, 32/2 (Barcelona, 2002), p. 915-947.

250. Alfonso FRANCO, "La asistencia hospitalaria en los estados de los Velasco", *Historia. Instituciones. Documentos*, 13 (Sevilla, 1986), p. 63-88.

251. Lucas BURKART, "Poverty, the Poor and Welfare in Medieval Urban Culture", *The Welfare State, Past, Present, Future*, Henrik JENSEN (ed.), Edizioni Plus Università di Pisa, Pisa, 2002, p. 160.

252. Walter ULLMANN, "The Medieval Theory of Legal and Illegal Organisations", *Law Quarterly Review*, 60 (Londres, 1944), p. 288-290.

253. Jeannine QUILLET, *La Philosophie Politique de Marsile de Padoue*, Librairie Philosophique J. Vrin, París, 1970; Joseph CANNING, *The Political Thought of Baldus of Ubaldis*, Cambridge University Press, Cambridge (UK), 1987, p. 73-159.

254. Pierre MICHAUD-QUANTIN, *Universitas, Expressions du Mouvement Communautaires dans le Moyen Age Latin*, Librairie Philosophique J. Vrin, París, 1970.

de gestionar una autonomia política sinó, sobretot, de crear una identitat comunal compartida, identificada rere l'adaptació de la noció de bé comú.²⁵⁵ No és d'estranyar, doncs, que a viles com Millau es prioritzi donar ajut als pobres que siguin de la població²⁵⁶ i que, com hem vist, finalment els governs locals imposin la cura assistencial entre les seves responsabilitats vers la col·lectivitat municipal. A Daroca, el 1460 el govern de la ciutat passa a organitzar directament l'ajut als pobres vergonyants, al marge de corporacions i d'institucions religioses, mitjançant un estatut que ordena la recollida o *plega* d'almoïna per part dels oficials del consell cada divendres.²⁵⁷ Amb molta major complexitat institucional, ja a Siena a finals del segle XIV, la gestió de l'hospital de Santa Maria della Scala és assumida pel govern local *as part of a more general policy of strengthening the State structures in other sectors as well*.²⁵⁸

L'empelt entre assistència i municipi comporta, en realitat, incidir en un determinat model de societat, afaïçonat tant pels destinataris com per la manera d'aplicar l'ajut. Hi ha diversos col·lectius que resten aliens als serveis assistencials o que interpreten aquests com opresius i els eviten en la mesura possible.²⁵⁹ Els serveis socials tenen, doncs, uns destinataris i unes finalitats específiques, segons dedueix Sharon Farmer: *bourgeois testators and founders of hospices on the right bank of Paris were more likely to extend their institutional assistance to school boys rather than to laborers, disabled or otherwise*.²⁶⁰ L'assistència, així, més enllà de servir a l'ordre social, contribueix a consolidar el model cívic específicament propi de la societat urbana baixmedieval.²⁶¹

L'assistència, per tant, està intrínsecament inserida ja no sols en un genèric món urbà sinó en la mateixa identitat urbana, raó per la que entitats municipals i centres assistencials es mesclen en la gestió i fins i tot en la conceptualització col·lectiva i municipal.²⁶² Quan Francesc Eiximenis enumera les raons per les que s'adreça als jurats de València, al final afegeix: "Car vosaltres havets a veure sobre espitals, qui és cosa que Déus rigorosament requir, com sia cosa e obra d'espirtual misericòrdia".²⁶³

255. Matthew S. KEMPSHALL, *The common good in late medieval political thought*, Clarendon Press, Oxford, 1999.

256. Suzanne F. ROBERTS, "Les consulats de Rouergue...", p. 131-135.

257. María Luz RODRIGO ESTEVAN, "Poder municipal y acción benéfico-asistencial. El concejo de Daroca, 1400-1526", *Aragón en la Edad media*, 12 (Saragossa, 1995), p. 291.

258. Ann Katherine ISAACS, "Welfare in an Italian City-State: Siena and the Hospital of Santa Maria della Scala", *The Welfare state Past, Present, Future*, Henry JENSEN (ed.), Edizioni Plus-Università degli Studi di Pisa, Pisa, 2002, p. 179.

259. Irma NASO, *Medici e strutture sanitarie nella società tardo-medievale. Il Piemonte dei secoli XIV e XV*, Franco Angeli, Milà, 1982, p. 29.

260. Sharon Farmer, "Young, male and disabled", *Le petit peuple dans l'Occident medieval. Terminologies, perceptions, réalités*, Pierre BOGLIONI, Robert DELORT, Claude GAUVARD (eds.), Publications de la Sorbonne, París, 2002, p. 451.

261. Daniela ROMAGNOLI, "La courtoisie dans la ville: un modèle complexe", *La ville et la cour. Des bonnes et des mauvaises manières*, Daniela ROMAGNOLI (ed.), Fayard, París, 1991, p. 38-39.

262. Tom NICHOLS, "L'immagine della carità pubblica a Venezia nel Rinascimento: Scuola e Stato", *L'iconografia della solidarietà. La mediazione delle immagini (secoli XIII-XVIII)*, Mauro CARBONI, Maria Giuseppina MUZZARELLI (eds.), Marsilio Editori, Venècia, 2011, p. 55-67.

263. Francesc EIXIMENIS, *Regiment de la cosa pública*, Editorial Barcino, Barcelona, 1927, p. 22.

Conseqüentment, atès que, com es diu a València, “sia cosa política embellir la ciutat de locs públics e decorar aquella, majorment en aquesta ciutat així insigne e notable”,²⁶⁴ lluir i ostentar la imatge urbana esdevé un dels objectius de promoció de les viles i ciutats,²⁶⁵ derivant-ne una especial cura pels espais i edificis públics, entre els que s’hi inclouen els hospitals. Amb tota la intenció, l’arquitectura dels hospitals municipals a la sortida de l’edat mitjana cerca la magnanimitat i bellesa que ha de ser pròpia de la població.²⁶⁶ En aquests moments, els hospitals ja van preveint que constantment efectuaran obres de millorar i embelliment, raó per la que s’especifica, com es recull a les ordinacions de l’hospital de Nostra Senyora de Gràcia de Saragossa, *que el dicho mayordomo sea obrero e tanga special cargo y comission de fazer todas las obres que en el dicho hospital en qualquier manera se habrán de fazer*.²⁶⁷ En aquest context, gaudir d’un bon hospital o fins i tot d’una llebroseria, és assumit com un indicatiu de prosperitat per un municipi capaç de generar adients mecanismes d’assistència per a tots els seus habitants.²⁶⁸

Així, ben inserits en la quotidianitat, els hospitals s’esmenten com a llocs de referència en descriure el paisatge urbà, a manera d’imatge habitual.²⁶⁹ Formen part de la vivència diària i, per tant, formen part de l’imaginari conceptual de la població. Per això el predicador Vicent Ferrer, a fi d’explicar la redempció promoguda per Crist no dubta en comparar el món amb un hospital:

La redempció general d’est món no es podia fer per ninguna creatura: ell mateix, Déu e hom, hi havia a venir, així com en un espital on haja molts malalts, gran metge hi ha a venir a curar-los. Així, est món és així, com un espital, e no hi havia habitació ninguna que no hi jaguessen malalts. Venc lo gran metge de l’estudi de paradís, e venc a praticas en est món e guarir malalts.²⁷⁰

El paradigma jurídic, social, religiós i econòmic que avala la societat cristiana de mercat en què es desenvolupen les viles i ciutats baixmedievales caracteritza la identitat urbana, si més no, fins a canviar de paradigma justificatiu després del concili de Trento.²⁷¹ És un marc idoni perquè, com explica Gabriella Piccini respecte de Siena, es

264. María Milagros CÁRCCEL, “Vida y urbanismo en la Valencia del siglo XV. Regesta documental”, *Miscel·lània de Textos Medievales*, 6 (Barcelona, 1992), p. 255.

265. Flocel SABATÉ, “Ciudad e identidad en la Cataluña bajomedieval”, *Ante su identidad. La ciudad hispánica en la Baja Edad Media*, José Antonio JARA (ed.), Ediciones de la Universidad de Castilla-La Mancha, Cuenca, 2013, p. 194-201.

266. Antoni CONEJO DA PENA, “‘Lum, noblesa, ornament, laor, glòria e amplitud’: los hospitales y la renovada imagen de la ciudad bajomedieval”, *Ciudad y hospital en el Occidente europeo 1300-1700*, Teresa HUGUET-TERMES, Pere VERDÉS-PIJUAN, Jon ARRIZABALAGA, Manuel SÁNCHEZ-MARTÍNEZ (eds.), editorial Milenio, Lleida, 2014, p. 415-445.

267. Cristina MONTERDE, “Las ordinaciones del hospital de Nuestra Señora de Gracia de Zaragoza establecidas por Don Alfonso de Aragón, arzobispo de Zaragoza y lugarteniente general del reino”, *Aragón en la Edad Media*, 20 (Saragossa, 2008), p. 512-513.

268. Carole RAWCLIFFE, “¿Fuera del campamento? Leproserías urbanas en la Inglaterra medieval”, *Ciudad y hospital en el Occidente europeo 1300-1700*, Teresa HUGUET-TERMES, Pere VERDÉS-PIJUAN, Jon ARRIZABALAGA, Manuel SÁNCHEZ-MARTÍNEZ (eds.), editorial Milenio, Lleida, 2014, p. 112-114.

269. Arxiu Municipal de Lleida, llibre de crims, 771, f. 83r-v.

270. Vicent FERRER, *Sermons de Quaresma*, Albatros Edicions, València, 1973, vol. I, p. 71.

271. Odd LANGHOL, “The Economic Ethics of the Mendicant Orders: a Paradigm and a Legacy”, *Etica e politica: le teorie del frati medicanti nel due e trecento. Atti del XXVI Convegno Internazionale (Assisi, 15-17 ottobre 1998)*, Centro Italiano di Studi sull’Alto Medioevo, Spoleto, 1999, p. 155-172.

mesclin una citta-banca e un ospedale-impresa a fi d'arribar al binomi *carità e credito*, és a dir, *ospedali e monti*.²⁷² Identitat urbana, vivència personal i social del cristianisme, especulació del diner, gestió complexa de les finances i assistència pública es barregen inextricablement i generen un marc apropiat pel naixement dels monts de pietat, com s'entén en ciutats italianes del segle XV. Coherentment, la base jurídica amb què Bernardino de Feltre promou els monts de pietat retreu la preeminència d'allò públic: *Hoc verum est quod melius est bonum commune quam privatum*;²⁷³ és a dir, empra la mateixa expressió del dret romà amb què des del segle XIII es pretenen articular les bases d'un poder formalment basat en la cura de la globalitat del conjunt social.²⁷⁴

Els representants dels monts de pietat desfilaven, amb els seus estandarts per les processons cíviques i religioses, ben inserits en la simbologia urbana. Tot plegat participa de l'espiritualitat, promoguda sobretot pels franciscans,²⁷⁵ que no sols alimenta l'encaix entre ciutat i religió sinó que visualitza aquesta mitjançant una intensa expressivitat.²⁷⁶ Tractant, doncs, de visualitzar els sentiments, les paraules i les imatges adoptades entorn del mont de pietat assumeixen tota la seva significació per apropar diners, pietat i població, com comenta Maria Giseppina Muzzarelli:

*Nelle fasi prodromiche allà creazione dei singoli Monti, parole e immagini, appaite, si rafforzavano a vicenda pel comune intento di commuovere, motivare e quindi rendere possibile la concreta attuazione del programa di cura di chi necessitava di piccolo credito per sopravvivere, per procurarsi pane, scarpe o legna senza ricorrere all'elemosina.*²⁷⁷

De tota manera, els monts de pietat exclouen els més pobres, com els rodmons, que no tenen res a empenyorar.²⁷⁸ Per tant, l'assistència acaba sempre mostrant no sols un model de societat sinó també un determinat ordre, que compte amb inclosos i amb exclosos. L'assistència, al cap i a la fi, frueix d'un deure cristià, en cap cas formulat vers el combat de la pobresa, sinó adoptant aquesta com a mitjà salvífic, vers la redempció de les ànimes dels membres de la societat. És un plantejament que situa l'Església en una posició central com a mitjancera i visualitza la societat com a permanentment necessitada d'assistència.

272. Gabriella PICCINI, "Ospedali, affari e credito prima del monte di Pietà", *Reti Medievali Rivista*, 17/1 (Florència, 2016), p. 6-19.

273. Giuliana ALBINI, "Il denaro e i poveri. L'istituzione dei monti di Pietà alla fine del Quattrocento", *Reti Medievali*, <<http://docplayer.it/14549062-II-denaro-e-i-poveri-l-istituzione-dei-monti-di-pieta-alla-fine-del-quattrocento.html>>, p. 3. Consultat: 8 de setembre de 2016.

274. "És preferida utilitat pública més que privat" escrivia Pere Albert en el segle XIII tractant de reforçar el poder del sobirà identificat amb l'interès comú (Pere ALBERT, "Commemoracions", *Usatges de Barcelona i Commemoracions de Pere Albert*, Editorial Barcino, Barcelona, 1933, p. 187).

275. William BARCHAM, "La trasformazione del Christo passo in un emblema urbano a Padova nel quattrocento", *L'iconografia della solidarietà. La mediazione dell'immagini (secoli XIII-XVIII)*, Mauro CARBONI, Maria Giseppina MUZZARELLI (eds.), Marsilio Editori, Venècia, 2011, p. 29-46.

276. Pierre LIVET, "Les emotions au Moyen Âge. Analyse retrospective", *Le sujet des emotions au Moyen Âge*, Piroška NAGY, Damien BOQUET (eds.), Beauchesne, París, 2008, p. 485-504.

277. Maria Giseppina MUZZARELLI, "Un programma per immagini: l'azione del Monte di pietà e la sua rappresentazione", *L'iconografia della solidarietà. La mediazione dell'immagini (secoli XIII-XVIII)*, Mauro CARBONI, Maria Giseppina MUZZARELLI (eds.), Marsilio Editori, Venècia, 2011, p. 16.

278. Giuliana ALBINI, "Il denaro e I poveri..." , p. 7.

4. Església intercessora i societat assistida

Suzanne Roberts situava un tall entre els segles XII i XIII en què en el primer l'assistència estava protagonitzada per l'Església i en el segon pels ens municipals, fins al punt de poder dir que els magistrats locals substitueixen el paper dels bisbes.²⁷⁹ Tot i les matisacions requerides, no hi ha dubte que hi ha un canvi de model, no tant per les motivacions de l'assistència, que continuen essent religioses i tenen com objectiu assistir les deficiències sense plantejar mai anul·lar-les, sinó pel que fa a la gestió, que ha acabat en les mans laiques del poder municipal, com resumia Giuliana Albani:

*ora non sono più i laici in nome della carità a curare sostenere personalmente poveri e malati; ma sono i laici, per motivi religiosi, ad elargire denaro, che correttamente utilizzato e gestito consente di far funzionare strutture, come i nuovi ospedali ove personale salariato (dal servitore sino ai medici, attraverso una gamma assai ampia e diversificata di persone che si occupano di fornire vitto, alloggio, cura) si occupa dei poveri e dei malati, mentre la cura dell'anima è delegata a persone ecclesiastiche.*²⁸⁰

No és molt diferent del que succeeix en l'ensenyament. El mateix canvi social i econòmic que afaïçona la societat urbana baixmedieval també exigeix, ja al segle XIII una capacitat en incidir en els ensenyaments impartits a l'escola primària,²⁸¹ cosa que mena a greus tensions en moltes viles i ciutats a fi d'extreure les escoles de gramàtica del control d'institucions eclesiàstiques i situar-les sota òrbites municipals.²⁸² Finalment l'Església continuarà vetllant pels continguts de l'ensenyament, però, en canvi, haurà de renunciar a la intervenció en la gestió de centres docents en els diferents nivells,²⁸³ atès que els grups dirigents de procedència urbana hi exerciran una forta incidència, des de diferents posicions, en un context en que al final de l'edat mitjana *las universidades, y más aún los colegios, se pusieron abiertamente al servicio de la reproducción de las élites sociales.*²⁸⁴

En realitat, l'Església s'apropià en el segle IV del relat històric salvífic de procedència jueva, passant així a unificar en un únic relat la història cristiana, la història de la salvació i la història de la humanitat;²⁸⁵ en els segles altmedievals passa a garantir

279. Suzanne F. ROBERTS, "Les consulats de Rouergue...", p. 131-135.

280. Giuliana ALBINI, "Il denaro e i poveri...", p. 9-10.

281. Flocel SABATÉ "La formació de la personalitat a l'edat mitjana", *La formació de la personalitat a l'edat mitjana*, Flocel SABATÉ (ed.), Pagès editors, Lleida, 2016, p. 13-15.

282. Lluís CIFUENTES, Gemma ESCRIBA, "El monopoli de la paraula, cura d'ànimes, educació i fe pública a la parròquia de Santa Maria de Piera durant la baixa edat mitjana", *Anuario de Estudios Medievales*, 28 (Barcelona, 1998), p. 811-819.

283. Jean-Philippe GENET, *La mutation de l'éducation et de la culture médiévales*, Seli Arslan, París, 1999, vol. 2, p. 363-381.

284. Jacques VERGER, *Gentes del saber en la Europa de finales de la Edad Media*, Editorial Complutense, Madrid, 1999, p. 247.

285. Raúl GONZÁLEZ SALINERO, "La idea de 'Romanitas' en el pensamiento histórico-político de Prudencio", *Toga y dogma. Teoría de la praxis de la política en Roma*, Gonzalo BRAVO, Raúl GONZÁLEZ (dir.), Editorial Signifer, Madrid, 2010, p. 349-350.

una cosmovisió que encabeix el conjunt del coneixement²⁸⁶ evidenciant un món físic coherent i concordant amb els àmbits espirituals;²⁸⁷ i amb la reforma gregoriana consolidada i estenent un específic model social i familiar, de caire indissoluble, monògam i exogràmic.²⁸⁸ Des d'aquesta posició l'Església assoleix una permanent participació en tots els vessants de la vida individual i social, com la benedicció del matrimoni establitzada en el segle XII.²⁸⁹ La seva sanció esdevé absolutament necessària en qualssevol trànsits i passatges ja siguin personals o públics, assolint una plena visualització, des de cerimònies com la coronació reial a ritus individualitzats, com els funerals, entre altres exemples de fort ressò popular.²⁹⁰

L'exclusió de la normalitat de pràctiques titllades com a paganes, supersticioses, màgiques o herètiques, concentra en exclusiva tota la capacitat de relació amb la divinitat en l'Església i les vies que ella estableixi.²⁹¹ A inicis del segle XIII, en el context de la campanya contra els càtars, la *chanson de la croisada albigeoise* especifica que *Santa Gleisa' us somon /que non aiatz temença ni mala sospeison, / qu'ela a poder que us tola e ha poder que us don / e poder que us defenda e poder que us perdon: / e si be la sirvetz aurtz ne gazerdon.*²⁹² L'Església, doncs, s'ofereix a dissipar qualsevol dubte i reclama confiança en les seves postures atès que ella gaudeix del poder de perdonar els pecats i de la clau d'accés a la vida eterna. La integració de la religió en la quotidianitat medieval, amb pràctiques adreçades a l'interior de cada ésser humà com la predicació i la confessió,²⁹³ facilita el pretès dirigisme, per part de l'Església, de les creences i pràctiques viscudes per la població,²⁹⁴ cosa que afecta el comportament col·lectiu sota el temor a punicions que podrien condicionar la sort eterna com l'excomunió.²⁹⁵

Així, l'acaparació de la intercessió amb la divinitat per part de l'Església obliga a què la societat estigui permanentment assistida pels clergues que gestionen la necessària intermediació. Tots els passos de l'ésser humà requereixen de l'assistència intercessora dispensada pels clergues, culminant en el més transcendent, el del trànsit vers la vida eterna. La consolidació, a la fi de l'edat mitjana, d'una religió centrada en garantir la

286. Flocel SABATÉ, *Vivir y sentir en la Edad Media. El mundo visto con ojos medievales*, Anaya, Madrid, 2011, p. 41-53.

287. Flocel SABATÉ, "Natura i societat en la cosmovisió medieval europea", *L'edat Mitjana. Món real i espai imaginat*, Flocel SABATÉ (ed.), editorial Afers, Catarroja-Barcelona, 2012, p. 42-47.

288. Flocel SABATÉ, *La feudalización de la sociedad catalana*, Editorial Universidad de Granada, Granada, 2007, p. 225-227.

289. Dominique BARTHÉLEMY, "Convivialidad", *Historia de la vida privada*, Taurus Ediciones, Madrid, 1992, vol. 3, p. 132-155.

290. Noël-Yves TONNERRE, *Être chrétien en France...*, p. 109-154.

291. Jean-Claude SCHMITT, *Historia de la superstición*, Crítica, Barcelona, 1992, p. 40-45; Richard KIECKHEFER, *La magia en la Edad Media*, Editorial Crítica, Barcelona, 1992, p. 188-214.

292. *La chanson de la croisade albigeoise*, Librairie Générale Française, París, 1989, p. 458.

293. Jean-Arnault DÉRENS, "La prédication et la ville: pratiques de la parole et 'religion civique' à Montpellier aux XIVe et XVe siècles", *La prédication en Pays d'Oc (XIIe-début XVe siècle)*, Éditions Privat, Toulouse, 1997, p. 335-360.

294. Robert N. SWANSON, *Religion and Devotion in Europe, c. 1215- c. 1515*, Cambridge University Press, Cambridge (UK), 1995, p. 244-249.

295. Flocel SABATÉ, "L'Església secular catalana al segle XIV. La conflictiva relació social", *Anuario de Estudios Medievales*, 28 (Barcelona, 1998), p. 775-779.

salvació eterna personal ressalta tots els elements relacionats amb l'expiació, com el purgatori, les indulgències i, sobretot, la confessió.²⁹⁶ Traspassar adientment el llindar de la mort esdevé l'objectiu i el deure de tot cristià, cosa que sols assoleix un final adient si, durant "el temps de morir",²⁹⁷ es segueix el recorregut prou ben descrit en les obres que van proliferar en el segle XV sobre l'art de la bona mort,²⁹⁸ i que sempre poden aplicar-se amb l'assistència de clergues. Una mala mort seria morir sense *confesar ni rescibir los cathólicos sacramentos, ni tampoco hacer testamento o codicilio, que es general costumbre de todos los hombres en tal tiepo hacer*, en paraules de Diego de Varela que reflecteixen la imprescindible necessitat de comptar amb assistència eclesiàstica en aquest moment per assolir el trascendent objectiu.²⁹⁹

L'assistència perquè els éssers humans assoleixin la salvació eterna és oferida per l'Església a tota la humanitat. Aquesta missió salvífica universal permet a l'autoritat eclesiàstica gaudir de capacitat per atorgar noves terres als poder temporals a fi que evangelitzin la població, raó per la que el Papat concedeix al regne de Castella la missió de conquerir i evangelitzar les noves terres a l'oest de l'Atlàntic.³⁰⁰ Sota la mateixa capacitat, també serà l'Església qui assumirà el deure d'assistir a la nova població en el que s'interpreta com la seva ingenuïtat, tal com ha exercit, al llarg de l'edat mitjana, amb tot tipus de desvalguts acollits a l'assistència cristiana.³⁰¹

En definitiva, l'Església medieval consolida una posició intercessora en acaparar la única relació amb la divinitat i incloure en ella no sols la capacitat interpretativa i avaladora de la cosmovisió i de l'ordre polític i social sinó també tots el ritus de passatge de l'ésser humà. En deriva, per tant, un model de societat en què aquesta ha d'estar permanentment assistida pels clergues que gestionen la funció mediatra de l'Església. L'assistència, doncs, no és sols una suma d'actes o fins i tot una actitud sinó que, pròpiament, és un model de societat.

5. La nostra trobada científica

La historiografia recent ha facilitat copsar l'assistència com a model de societat medieval en haver il·luminat poderosament, durant els darrers anys, diversos aspectes implicats, com la guia espiritual oferida a través de renovades fórmules de pietat, l'as-

296. Claude CAROZZI, *Visiones apocalípticas en la Edad Media. El fin el mundo y la salvación del alma*, Siglo Veintiuno de España editores, Madrid, 2000, p. 175.

297. Susana ROYER DE CARDINAL, *Morir en España (Castilla Baja Edad Media)*, Universidad Católica de Argentina, Buenos Aires, sense data, p. 61-100.

298. Florence BAYARD, *L'art du bien mourir au XVe siècle. Étude sur les arts du bien mourir au Bas Moyen Âge à la lumière d'un 'Ars moriendi' allemande du XVe siècle*, Presses de l'Université de Paris-Sorbonne, 1999; ANÓNIMO, *Arte de bien morir y Breve confesionario*, ed. Francisco GAGO JOVER, José J. de Olañeta editor - Servei de Publicacions de la Universitat de les Illes Balears, Palma de Mallorca, 1999.

299. Diego VALERA, "Memorial de Diversas hazañas", cap. C; *Crónica de los Reyes de Castilla*, ed. Cayetano ROSELL, Atlas, Madrid, 1953, vol. 3, p. 94.

300. Colin M. MACLACHLAN, Jaime E. RODRÍGUEZ, *The Forging of the Cosmic Race. A Reinterpretation of Colonial Mexico*, Berkeley, University of Colifornia Press, 1980, p. 97.

301. Luis ROJAS DONAT, *Primera defensa del indígena Americano*, Ediciones Universidad del Bío-Bío, Concepción, 2013, p. 27-79.

sistència dispensada als moribunds, la cura pels considerats desvalguts, en un ample espectre que inclou també les poblacions conegudes en les terres noves, o totes les actuacions en l'ajut a necessitats, pobres i malalts. En endinsar-s'hi, la historiografia ha convertit aquests objectes d'estudi en veritables catalitzadors de tota la societat, perquè s'hi ha fet present tota la complexitat de motivacions i raons que niuaven rera la fundació i gestió de centres assistencials o qualsevol altre actuació.

Es constatava prou maduresa historiogràfica per requerir una reflexió conjunta en la comprensió dels diferents vessants inherents a l'assistència en la societat medieval. Sota aquest plantejament, entre l'1 i el 3 de juliol de 2105 el XX curs d'estiu – reunió científica Comtat d'Urgell es centrà en l'assistència a l'edat mitjana, aplegant especialistes en els diversos àmbits implicats. S'analitzà el marc religiós, que porta tant a la funció devocional pròpia de les relíquies, valorada per Cristiana Lucero, com a l'atenció a la bona mort, exposada per Julia Pavón. De fet, el concepte de malaltia a l'edat mitjana remet tant a la comprensió religiosa, analitzat per Ariel Guance entorn a l'hagiografia altmedieval hispana, com a la fisiologia mèdica i el context social, segons estudià Iona McCleery en l'escenari baixmedieval portuguès. Atendre al cos comporta, certament, avançar en el coneixement de la malaltia, com reflexionà Jon Arrizabalaga, i també de l'alimentació ingerida, com estudià Hugo Basualdo. I en cap cas es pot entendre l'individu al marge del cos social. Per això cal atendre pelegrins i viatgers, donant fins i tot lloc a centres específics, segons exposà Gregoria Caveró; pobres com els que justifiquen l'existència de la Pia Almoïna, d'acord amb l'anàlisi de Rosa Lluch; i també nens abandonats en hospitals específics, com exposà Ximena Illanes. El context dels hospitals remet a l'escenari de confraries i fundacions urbanes, com estudià Francesco Salvestrini, és a dir, en el marc del poder urbà, segons valorà Gabriela Piccinni, expressat sota una arquitectura que no sols ha de ser funcional sinó que ha de reflectir l'articulació del poder i l'ordre social, com mostrà Antoni Conejo. Certament, és l'ordre social el que està en joc en l'assistència. En aquest sentit, hi ha una preocupació específica per assistir captius, seguint l'anàlisi de Diego Melo i Àngel Gordo, i també per atendre els nou indígenes apareguts al nou món en la ingenuïtat que se'ls atribueix, com analitza Luis Rojas.

Els textos de tots els ponents, amb la sola excepció de Iona McCleery, Ximena Illanes, Cristina Lucero i Hugo Basualdo, més la transcripció dels intensos debats, són aquí recollits en la convicció que la important aportació de conjunt tindrà un efecte multiplicador en el concert de la investigació sobre l'edat mitjana.

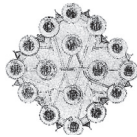
© dels articles: els autors
© d'aquesta edició: Pagès Editors, S L
Sant Salvador, 8 – 25005 Lleida
editorial@pageseditors.cat
www.pageseditors.cat
Primera edició: juliol de 2017
ISBN: 978-84-9975-877-0
DL L 835-2017
Imprès a Arts Gràfiques Bobalà, S L
www.bobala.cat
◀ imprès a lleida ▶

Generalitat de Catalunya
Departament de Cultura
**Direcció General d'Arxius,
Biblioteques, Museus i Patrimoni**
Arxiu Comarcal de la Noguera

CONSELL COMARCAL
DE LA NOGUERA

Grup de Recerca Consolidat
en Estudis Medievals
ESPAI, PODER I CULTURA
Universitat de Lleida

Universitat de Lleida